

Reactienota

Actualisatie van de Mariene Strategie deel 2 (2020-2026)

Juni 2020

Inhoudsopgave

1	Inleiding.....	3
1.1	De Mariene Strategie.....	3
1.2	Reactienota.....	3
1.3	Samenvatting zienswijzen	4
1.4	Doorwerking	4
1.5	Leeswijzer	4
2	Zienswijzen	5
	Bijlagen.....	31
I	Kennisgeving.....	31
II	Afkortingen	32
III	Ambtshalve wijzigingen	33

1 Inleiding

1.1 De Mariene Strategie

De Europese Kaderrichtlijn Mariene Strategie (KRM) verplicht EU-lidstaten om voor hun mariene wateren een strategie op te stellen voor het bereiken en/of behouden van een goede milieutoestand in 2020. De Nederlandse Mariene Strategie bestaat uit drie delen. Deel 1 beschrijft de huidige milieutoestand, de goede milieutoestand en de milieudoelen met bijbehorende indicatoren voor het Nederlandse deel van de Noordzee. De delen 2 en 3 bevatten respectievelijk het daarmee samenhangende monitoringprogramma en het programma van maatregelen.

Eind 2015 is het derde deel van de Mariene Strategie door het kabinet vastgesteld, als onderdeel van het Nationaal Waterplan 2016-2021 en de daarbij behorende Beleidsnota Noordzee 2016-2021. Daarmee is de eerste KRM-cyclus van zes jaar doorlopen. Tevens is een begin gemaakt met het uitvoeren van de voorgenomen maatregelen en met het monitoren van de milieutoestand. De tweede cyclus loopt van 2018 tot 2024. De richtlijn schrijft voor dat de lidstaten in deze periode de drie delen van hun Mariene Strategie actualiseren.

Mariene Strategie deel 2 (2020-2026) is een actualisatie van de versie uit 2014 op grond van artikel 17 van de KRM. Deel 2 geeft invulling aan artikel 11 van de richtlijn. In 2020 moet deel 2 van de Mariene Strategie opnieuw door het kabinet zijn vastgesteld en aan de Europese Commissie worden gerapporteerd. De definitieve versie van de Mariene Strategie deel 2 zal te vinden zijn op: www.noordzeeloket.nl.

Procedure voor het tot stand brengen van de Mariene Strategie deel 2

- Consultatie via het Overlegorgaan voor de Fysieke Leefomgeving (26 november tot 13 december 2019).
- Publicatie van de ontwerp-Mariene Strategie deel 2 op 3 april 2020 (zie Bijlage I). Mogelijkheid tot het indienen van zienswijzen voor een periode van 6 weken (tot en met 14 mei 2020).
- Bestuurlijke raadpleging van buurlanden.
- De ministers van Infrastructuur en Waterstaat en Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit stellen de Mariene Strategie deel 2 vast, gegeven de zienswijzen en raadpleging van de buurlanden.
- De ministers van Infrastructuur en Waterstaat en Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit sturen de vastgestelde Mariene Strategie deel 2 toe aan de Tweede Kamer. De vastgestelde Mariene Strategie deel 2 staat niet open voor beroep.
- De vastgestelde Mariene Strategie deel 2 treedt voor een periode van zes jaar in werking.

1.2 Reactienota

De ontwerpversie van de Mariene Strategie deel 2 (2020-2026) heeft overeenkomstig de Waterwet en de Algemene wet bestuursrecht in de periode 3 april tot en met 14 mei 2020 (6 weken) voor het publiek ter inzage gelegen. In deze periode zijn in totaal zeven zienswijzen ontvangen, van twaalf verschillende partijen (zie tabel 1). De reacties zijn afkomstig van uiteenlopende niet-gouvernementele organisaties, brancheorganisaties, een bedrijf en een sportbond. De zeven zienswijzen zijn onderverdeeld in 45 deelzienswijzen.

Tabel 1: Overzicht van participanten, met registratienummer en verwijzing naar nummer van de deelzienswijze

Registr. nr.	Organisatie(s)	Nr. deelzienswijze
73695829	VisNed	1-9
73691407	TenneT TSO BV	10
73665545	Watersportverbond	11-14
73663255	Stichting Noordzeeboerderij	15-16
73661821	Nederlandse Vereniging van Leveranciers van Bouwgrondstoffen, mede namens Stichting LaMer	17
73697629	Stichting De Noordzee, mede namens Wereld Natuur Fonds, Vogelbescherming Nederland en Natuurmonumenten	18-44
73697365	Stichting De Noordzee, mede namens Plastic Soup Foundation en IVN Natuureducatie	45

Deze Reactienota geeft aan op welke wijze de ministeries van Infrastructuur en Waterstaat en Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit met de binnengekomen zienswijzen op de ontwerpversie zijn omgegaan. Het bevat de zienswijzen, het standpunt van het bevoegd gezag op deze zienswijzen en benoemt waar de zienswijzen aanleiding zijn geweest voor aanpassing van de Mariene Strategie deel 2.

Daarnaast gaat deze Reactienota in op ambtshalve wijzigingen die het gevolg zijn van wijzigingen als gevolg van nieuwe ontwikkelingen die zich in de tijd tussen de publicatie van het ontwerp en de vaststelling van de definitieve Mariene Strategie deel 2 hebben voorgedaan. Ook is het ontwerp op enkele punten redactioneel en qua vormgeving verbeterd en zijn fouten hersteld.

1.3 Samenvatting zienswijzen

De diversiteit van de ontvangen zienswijzen is groot. Desalniettemin is er een aantal hoofdlijnen te ontdekken. Zo wordt in meerdere zienswijzen de verwachting geuit dat het KRM-monitoringprogramma moet zijn ingericht om gefundeerde wetenschappelijke conclusies te kunnen trekken, onder meer over cumulatieve effecten. Daarnaast hebben verschillende sprekers zorgen over ontbrekende indicatoren of een gebrek aan samenhang tussen indicatoren, wat zijn weerslag heeft op het monitoringprogramma. Daarbij wordt aangegeven dat er, ook bij gebrek aan een indicator, monitoring zou moeten plaats vinden. Zo zijn er bij toevoer van energie (descriptor 11) zorgen dat de effecten van onderwatergeluid op andere soorten dan de bruinvis buiten beschouwing worden gelaten, en wordt de uitwerking van elektromagnetische velden gemist.

Verder wordt gesteld dat monitoringlacunes nationaal ingevuld moeten worden, als dit niet op korte termijn lukt via een internationale aanpak.

De aansluiting van de Mariene Strategie op het gemeenschappelijk visserijbeleid (GVB) leidt tot uiteenlopende reacties: volgens de ene spreker moet deze strikter zijn, terwijl die relatie een andere spreker juist zorgen baart. Ook zijn er zorgen over gegevens die door niet-onafhankelijke partijen worden verzameld.

1.4 Doorwerking

De ingediende zienswijzen hebben niet geleid tot koerswijzigingen in de verdere implementatie van de KRM. Wel is de Mariene Strategie deel 2 (2020-2026) dankzij de ingediende zienswijzen op een aantal plaatsen verhelderd. Verder zijn als gevolg van de zienswijzen de volgende toevoegingen opgenomen:

1. Incidentele bijvangst zeezoogdieren en zeevogels (D1C1): Nederland initieert een project over monitoring en mitigatie van incidentele bijvangst, in samenwerking met zoveel mogelijk andere omliggende landen. Indien hier een structureel meetnet uit voortkomt, wordt het (bij de jaarlijkse actualisatie) opgenomen in het KRM-monitoringprogramma.
2. Incidentele bijvangst niet-commercieel geëxploiteerde vissen en inktvissen (D1C1): Net als bij de commercieel geëxploiteerde soorten wordt de incidentele bijvangst van vissen en inktvissen geregistreerd. Een belangrijk verschil is dat de niet-commercieel geëxploiteerde soorten meestal in lage dichtheden voorkomen. Dit vraagt om een ander soort gegevensanalyse, die nog ontwikkeld moet worden.
3. Zwerfvuil (D10): Mochten tussentijds geschikte, gezamenlijke monitoringmethoden worden vastgesteld op basis van projectmonitoring, dan voegt Nederland deze bij de jaarlijkse actualisatie toe aan het KRM-monitoringprogramma. Tot die tijd worden doorlopende en kansrijke onderzoeken ondersteund. Waar mogelijk wordt binnen de stroomgebieden al een koppeling gelegd met bronnen van plastics en effectiviteit van maatregelen. Bij de actualisatie van het Programma van Maatregelen (Mariene Strategie deel 3, 2021) wordt dit punt meegenomen.

1.5 Leeswijzer

In deze Reactienota zijn in hoofdstuk 2 de zienswijzen gerangschikt op participant. Dit hoofdstuk bevat de zienswijze, het standpunt van het bevoegd gezag op deze zienswijze en of dit heeft geleid tot aanpassing van de tekst.

Daarnaast zijn de volgende bijlagen opgenomen:

- I. Kennisgeving
- II. Afkortingen
- III. Ambtshalve wijzigingen

2 Zienswijzen

Nr.	Deelzienswijze	Antwoord
1	<p>Procedure: De KRM is zo alomvattend dat VisNed aangeeft om binnen de gegeven termijn en op basis van de geleverde stukken geen reactie te willen geven, omdat zij dan een veelheid van onderwerpen en overwegingen niet aan de orde kunnen laten komen. Dit zou kunnen worden opgevat als dat VisNed akkoord is met al hetgeen niet in detail tegengesproken is geweest. VisNed roept de overheid op om- in plaats van deze alomvattende raadpleging- per onderwerp met stakeholders in overleg te treden. Op die manier worden belanghebbende in staat gesteld hun zorgen, wensen en belangen onder de aandacht te brengen en voldoende diepgaand betrokken te zijn bij de keuzes en beslissingen omtrent de KRM.</p>	<p>Voor de actualisatie van de Mariene Strategie deel 2 zijn stakeholders middels een eerste consultatie van het Overlegorgaan Fysieke Leefomgeving geraadpleegd. Vanwege de aard van de andere delen van de Mariene Strategie (delen 1 en 3), is een actievere raadpleging wenselijk. Op dit moment wordt het programma van maatregelen voor de KRM geactualiseerd (Mariene Strategie deel 3). Stakeholders zullen daarbij dan ook actief worden betrokken.</p>
2	<p>GVB leidend: De Noordzee is een van de meest gereguleerde en bestudeerde zeeën ter wereld. De voorliggende Mariene Strategie geeft invulling aan het monitoringsprogramma. Beheersing van de visserij (zowel de inzet, de technieken, als de maximale vangst) wordt geregeld in het Europees Gemeenschappelijk Visserijbeleid (GVB). Terecht wordt aangegeven dat het GVB het wettelijk kader vormt voor de visserij en daarom als leidraad gehanteerd wordt om bijvoorbeeld doel D3 (Commercieel geëxploiteerde soorten vis, schaal- en schelpdieren) te bereiken. Hetzelfde geldt voor D1C2, D3C1 en D3C2, waarbij wij erop zouden willen aandringen dat de MSY-benadering specifiek vermeld wordt om helderheid te verschaffen over welke norm we het dan hebben om de GMT te kunnen bereiken.</p>	<p>Het GVB is leidend voor descriptor 3. Voor criterium D3C1 moet voldaan worden aan $F \leq F_{MSY}$ en voor D3C2 moet de biomassa van de paaijbestanden groter zijn dan het voorzorgniveau $MSY_{Btrigger}$, zoals ook is aangegeven in de Mariene Strategie deel 2. Descriptor 1 geldt voor alle vissoorten, inclusief de niet-commercieel geëxploiteerde soorten. De commercieel geëxploiteerde soorten worden beoordeeld op basis van het GVB. De goede milieutoestand (GMT) onder D1C2 wordt tevens bepaald door niet-commercieel geëxploiteerde soorten. Het gaat hier om een OSPAR-indicator waarmee kwetsbare soorten worden beoordeeld en een indicator voor trekvisserij die aansluit op de Habitatrichtlijn. Verder zal voor haaien en roggen een verkenning worden uitgevoerd naar de mogelijkheden om meer informatie over de betreffende soorten te vergaren.</p>
3	<p>Kennis en kennisleemtes: De internationale autoriteit op het gebied van wetenschap omtrent visserij is het International Council for the Exploration of the Sea (ICES) en het Scientific, Technical and Economic Committee for Fisheries (STECF). Als het om visserij en de effecten van visserij gaat, is de inbreng van deze organisaties leidend. Echter wordt in het voorliggende ontwerp meermaals verwezen naar OSPAR als het gaat om bijvoorbeeld de visserijdruk of de demografische kenmerken voor vissen. Kennis over vis en visserij kunnen niet tot de kerncompetenties van OSPAR gerekend worden. Daarom dringen wij er bij u op aan wat betreft de visserij u op ICES en STECF te baseren.</p>	<p>De informatie van ICES is leidend als het om visserij van en/of de effecten van visserij op commercieel geëxploiteerde soorten (D3) gaat. Descriptor 1 gaat over biodiversiteit en beschouwt alle vissoorten, inclusief de niet-commercieel geëxploiteerde soorten: zie ook het antwoord op deelzienswijze 2.</p>
4	<p>Wanneer er wordt gesproken over de mate van beroering van de zeebodem door de visserij wordt er alleen gekeken naar spreiding van de visserijdruk. Dit is een te enge benadering in de opvatting van VisNed. Er wordt hierbij geen rekening gehouden met de spreiding in tijd en naar verschillende typen visserij, waardoor er een onvolledig en onjuist beeld ontstaat. Op dit vlak is het GVB leidend en dit zou als zodanig onderstreept moeten worden in de tekst. In allerlei visserij-gerelateerde onderzoeken en trajecten van</p>	<p>De mate van bodemberoering door de visserij wordt bepaald aan de hand van VMS-data. Deze data worden verwerkt middels een specifieke methodiek, welke in ICES-verband is opgesteld. Voor een toelichting hierop wordt verwezen naar de Mariene Strategie deel 2, paragraaf 6.2.1 en 6.2.2. Bij deze methodiek wordt onderscheid gemaakt in verschillende typen bodemberoerende visserijvormen.</p>

Nr.	Deelzienswijze	Antwoord
	<p>vergunningverlening wordt er aandacht besteed aan de integriteit van de zeebodem en dit zou als zodanig erkend moeten worden door het GVB hier als leidraad te benoemen.</p>	
5	<p>VisNed vindt het teleurstellend en een gemiste kans dat er geen indicator is voor het effect van zandwinning en zandsuppleties op de integriteit van de zeebodem. Er wordt daarbij ook geen monitoring voorgesteld, terwijl de impact hiervan wel degelijk van belang is voor het kunnen halen van de doelstelling (Jong, M.F. de (2016) The ecological effects of deep sand extraction on the Dutch continental shelf. Implications for future extraction. Terra Et Aqua, 143, 30–31.). Het blijven steken bij de constatering dat er geen indicator is, is onvoldoende.</p>	<p>Voor het beoordelen van de effecten van zandwinning is in KRM-verband nog geen indicator vastgesteld. Het vaststellen van indicatoren vindt plaats in de Mariene strategie deel 1. Voor de monitoring en beoordeling van D7 wordt gebruikgemaakt van de projectmatige monitoring, registratie en beoordeling uit vergunning- en milieueffectrapportage-trajecten. Omdat het projectmatige metingen betreft, zijn ze strikt genomen geen onderdeel van het KRM-monitoringprogramma. De toestand van de habitats (bodemgemeenschap) wordt gemonitord onder criteria D6C3 en D6C5.</p> <p>Nederland stuurt jaarlijks gegevens over het totale volume van de zandwinning en de totale oppervlakte van het gebied waar gewonnen wordt aan ICES en OSPAR. Deze gegevens zijn op de website van ICES te raadplegen. In internationaal verband wordt er onderzoek gedaan naar een bruikbare indicator om de zandwinningen van de verschillende landen met elkaar te vergelijken. Gedacht wordt aan een indicator die de intensiteit van de winning aangeeft.</p> <p>In Nederland komen de effecten van zandwinning elke tien jaar aan de orde in een milieueffectrapport (MER). In de periode daartussen worden in het MER geconstateerde kennisleemten onderzocht. Voor grote zandwinprojecten, zoals voor Maasvlakte 2 wordt een uitgebreid monitoringprogramma, gericht op de effecten, uitgevoerd.</p>
6	<p>Wat betreft onderwatergeluid focust het voorliggende ontwerp op bruinvissen en wordt het onderwerp met betrekking tot vissen gebagatelliseerd. Het is niet gezegd dat vissen geen last hebben van onderwatergeluid. Windmolens zijn een bron van onderwatergeluid. Met oog op de toekomstige uitrol van Wind op Zee verdient onderzoek en monitoring van de effecten van onderwatergeluid op vissen, schaal- en schelpdieren meer aandacht.</p>	<p>Monitoring van onderwatergeluid is nog een relatief nieuw onderwerp, en dit geldt des te meer voor het monitoren van effecten hiervan op het zeeleven. Nederland heeft de 'bruinvisverstoringdagen' geïntroduceerd als aanvulling op de beperktere pulsblokdagen. De bruinvisverstoringdagen zijn bedoeld als maat voor (wat beschouwd wordt als) de meest gevoelige soort: de bruinvis. Het uitgangspunt is dat als deze gevoelige soort niet geschaad wordt, dit voor het overige zeeleven ook het geval zal zijn.</p> <p>Tegelijkertijd is veel nog niet bekend. Zo loopt de kennis van de effecten van onderwatergeluid op vissen nog sterk achter op de kennis over de effecten op bruinvissen. Zoals in het KRM-monitoringprogramma is aangegeven, zullen naast de bruinvis ook andere diersoorten betrokken moeten worden. Hoewel geen onderdeel van het KRM-monitoringprogramma, zal bij de volgende beoordeling van de toestand van de Noordzee (Mariene Strategie deel 1, 2024) ook beschikbare informatie meegenomen worden uit onderzoeken naar de effecten op andere diersoorten. Zo wordt momenteel onderzocht of ook andere diersoorten meegenomen kunnen worden (zeehonden en kabeljauw).</p>

Nr.	Deelzienswijze	Antwoord
7	<p>Ondanks de enorme ambities op het gebied van de uitrol van wind op zee, bestaan er nog steeds grote kennisleemten rondom de ecologische effecten hiervan. In de voorliggende Mariene Strategie (deel 2) geeft u aan dat onderzoek en monitoring per park zal plaatsvinden. Echter, hierdoor worden de cumulatieve effecten die de grootschalige uitrol kan hebben genegeerd. Juist in het samenbrengen van de verworven kennis en het gefundeerd trekken van wetenschappelijke conclusies over de ecologische effecten op macroniveau is er een rol weggelegd binnen het KRM-monitoringsprogramma.</p>	<p>Bij de beoordeling van de toestand op de Noordzee (Mariene Strategie deel 1, 2024) wordt buiten de KRM-meetnetten ook gebruik gemaakt van informatie voorkomend uit onderzoeksprojecten. Het uitdiepen van causale verbanden tussen activiteiten en ecologische effecten, alsmede cumulatieve effecten hiervan, is onderdeel van onderzoeksprojecten en milieueffectrapportages. Een belangrijk voorbeeld is het windenergie op zee ecologisch programma (Wozep), waaruit het Kader Ecologie en Cumulatie (KEC) is voortgekomen, dat de randvoorwaarden schetst voor de vergunningverlening voor Wind op Zee.</p>
8	<p>In het voorliggende ontwerp wordt het effect van klimaatverandering geheel buiten beschouwing gelaten. Een stijgende zeespiegel en opwarming van de watertemperatuur hebben echter grote effecten op het mariene ecosysteem. VisNed ziet graag dat ook deze drukfactor wordt meegenomen in het monitoringsprogramma.</p>	<p>Klimaatverandering kan grote gevolgen hebben voor de Noordzee. De beoordeling van de toestand van het mariene milieu gebeurt aan de hand van de elf descriptor die de KRM heeft gedefinieerd. In nationaal en in OSPAR-verband is afgesproken om hier nog een aantal thematische beoordelingen aan toe te voegen: langetermijnontwikkelingen zoals klimaatverandering en verzuring, cumulatieve effecten door toenemende menselijke activiteiten, en het realiseren van een netwerk van beschermde gebieden (Mariene Strategie deel 1, 2018). De gevolgen van klimaatverandering op het mariene milieu is onderdeel van de kennisagenda. Het EU-onderzoeksprogramma CERES onderzoekt de gevolgen van de temperatuurstijging voor de visserijsector in de regionale zeeën van de EU en de mogelijkheden tot aanpassing door de sector.</p>
9	<p>Al met al concludeert VisNed dat het voorliggend ontwerp een veelomvattend monitoringsprogramma betreft. Veel van de punten zoals aangegeven in onze zienswijze van 12 april 2018 op het ontwerp Mariene Strategie (deel 1) zijn onveranderd gebleven en dit betreuren wij. Er missen zoals aangegeven zaken in de monitoring, waardoor bestaande kennisleemtes niet kunnen worden opgelost. In het gehele monitoringsprogramma moet verder sterk worden afgekaderd dat onderzoek en monitoring met betrekking tot de visserij plaatsvindt vanuit het GVB.</p>	<p>Voor het omgaan met eerdere zienswijzen wordt verwezen naar de Nota van antwoord Actualisatie Mariene Strategie deel 1 (2018). Het GVB is leidend met betrekking tot monitoring en beoordeling van commercieel geëxploiteerde vissen, maar niet voor overige vissoorten: zie ook het antwoord op deelzienswijzen 2 en 3.</p>

Nr.	Deelzienswijze	Antwoord
10	<p>In het KRM-monitoringsprogramma staat de monitoring beschreven die Nederland uitvoert om de voortgang richting de goede milieutoestand te volgen. Vanuit ons perspectief biedt dit een kans om ook voor ElektroMagnetische Velden (EMV) specifiekere milieudoelen te formuleren. Met betrekking tot EMV is er in het huidige stuk nog geen goede milieutoestand en milieudoelen geformuleerd. Er wordt gesteld dat er onvoldoende kennis omtrent dit onderwerp beschikbaar is. Er ligt echter nu een kans om het vaststellen van een EMV GMT mogelijk te maken door de informatiebehoefte duidelijk te omschrijven zodat er toegewerkt kan worden naar een meetnetstrategie. Aangezien EMV een continue bron van mogelijke verstoring vormen zou dit qua aanpak vergeleken kunnen worden met sectie 11.2 Continue geluid. Het voordeel van EMV is dat er duidelijk en een gelimiteerd aantal lijnvormige bronnen zijn te identificeren en het daardoor makkelijker is een meetnetstrategie te ontwikkelen.</p> <p>De meetnetstrategie / het monitoringsprogramma zou erop gericht moeten zijn om een betrouwbaar beeld te krijgen van de EMV niveaus op zee en de temporale en ruimtelijke spreiding ervan. Het zou bijvoorbeeld nuttig zijn om inzicht te krijgen in de seizoensvariatie van getransporteerde elektriciteit i.r.t. veldmetingen van EMV. Het is mogelijk om EMV-kaarten te maken van het Nederlands Continentaal Plat door een combinatie van metingen en numerieke modellering, gebaseerd op natuurkundige rekenregels en metrologische data (wind). Deze informatie is ook nodig voor een goede risicoanalyse voor EMV, met name als men kijkt naar de toekomst voor wind op zee. Om dit goed te kunnen duiden is er wel meer kennis nodig over de effecten van EMV op zeedieren. Maar, net zoals bij onderwatergeluid, valt dit buiten het KRM-monitoringsplan.</p> <p>Het is in deze fase ook al mogelijk om voor EMV, net zoals continue geluid (D11C2), een GMT op te stellen, ondanks dat het nog niet mogelijk is om een kwantitatieve omschrijving vast te stellen. De formulering zou vergelijkbaar kunnen zijn met D11C2, bv. D11C3: "GMT: de ruimtelijke spreiding, de temporale omvang en het niveau van antropogene elektromagnetische velden zijn zodanig dat de gunstige staat van instandhouding van soorten niet in gevaar wordt gebracht."</p> <p>Vanwege het mogelijk grensoverschrijdende effect is er een kans om EMV in internationaal verband (OSPAR) op te pakken.</p>	<p>De Mariene Strategie deel 1 stelt de GMT en milieudoelen vast. Op basis hiervan wordt de informatiebehoefte afgeleid, die sturend is voor de Mariene Strategie deel 2. 'Elektromagnetische velden' is een onderwerp waar aandacht voor is. Zoals is aangegeven in de Mariene Strategie deel 2: "Naast onderwatergeluid vallen ook andere vormen van energie onder descriptor D11, zoals elektromagnetische velden. Omdat criteria voor deze vormen van energie nog ontbreken, zijn hiervoor nog geen goede milieutoestand of milieudoelen geformuleerd. Wel worden al metingen gedaan als onderdeel van vergunningverlening en/of (onderzoeks)projecten. Zo kijkt Wozep ook naar effecten op het mariene milieu van elektromagnetische straling van transportkabels vanaf windturbines." Binnenkort start het door NWO gefinancierde project Elasmopower dat hier specifiek naar zal kijken. Indien de resultaten hier aanleiding toe geven worden deze ingebracht bij OSPAR.</p>

Nr.	Deelzienswijze	Antwoord
11	<p>Descriptor 2 - Niet Inheemse Soorten (NIS)</p> <p>De monitoring is gebaseerd op het aantal Niet Inheemse Soorten dat in de planperiode is geïntroduceerd. Het beleid is gericht op:</p> <p>Minimaliseren van het risico van nieuwe introductie van niet inheemse soorten via schelpdiertransporten, ballastwater en aangroei op scheepshuiden. De aangroei op scheepshuiden wordt voor recreatievaartuigen in belangrijke mate bepaald door de effectiviteit van de zogenaamde aangroeiwerende applicaties. Daar waar TBT houdende verf reeds decennia lang verboden is voor de recreatie vaartuigen zijn recentelijk de beschikbare anti-fouling verven aanzienlijk minder effectief gebleken, nadat strengere eisen gesteld zijn aan de koperhoudende toepassingen , waardoor aangroei is toegenomen en daarmee het risico op onbedoeld transport van NIS. Het invoeren van strengere toelatingseisen voordat effectieve alternatieven beschikbaar zijn werkt in onze ogen risico verhogend ten aanzien van de kans op introductie van NIS door aangroei op recreatieve vaartuigen. Dit heeft een directe relatie met de doelstelling van descriptor 8.</p> <p>Refererend naar Bijlage V maatregel ANSNL-M045-Uitvoering van Hull Fouling Guidelines tegen aangroei niet-inheemse soorten op scheepshuiden - IMO anti-Hull fouling guidelines – wordt opgemerkt dat deze richtlijnen weliswaar bekend gesteld zijn maar nog immer aandacht behoeven; enerzijds met betrekking tot het grondig schoonmaken van trailerbare vaartuigen voordat deze verplaatst worden naar een ander vaargebied en anderzijds door het vrijhouden van aangroei van te water liggende schepen.</p> <p>Ter informatie: In samenwerking met de European Boating Association is door de Convention of the Conservation of European Wildlife and Natural Habitats in November 2016 een gedragscode opgesteld. Deze “European Code of Conduct on Recreational Boating and Invasive Alien Species “ adresseert de bovengenoemde problematiek en heeft de IMO richtlijn integraal opgenomen. Deze aanpak is gericht op preventie in plaats van op monitoring.</p>	<p>Deze deelzienswijze gaat in op de effectiviteit van maatregelen die in 2015 zijn voorgesteld voor niet-inheemse soorten (D2). Dit kan ingebracht worden bij de actualisatie van het Programma van Maatregelen (Mariene Strategie deel 3, 2021).</p>

Nr.	Deelzienswijze	Antwoord
12	<p>Descriptor 8 – Vervuilende stoffen</p> <p>De monitoring is gericht op het meten van koper concentraties in sediment en bioten omdat koper nu veelvuldig gebruikt wordt als vervanger van TBT. Het beleid is derhalve gericht op :</p> <p>Het op regionaal niveau monitoren van koper concentraties nu dit zware metaal wordt ingezet als vervanger van TBT.</p> <p>Voor recreatie vaartuigen is het een correcte aanname dat koper het hoofdbestanddeel is van effectieve aangroei werende applicaties voor gebruik op zout water. Verwijzend naar de opmerkingen bij descriptor 2 is het essentieel dat effectief werkende vervangende producten beschikbaar zijn om toekomstige verontreiniging van de waterbodem te voorkomen.</p> <p>De ervaringen met de nieuwe minder effectieve applicaties zijn aanleiding tot innovatie en heroriëntatie, die internationaal breed aan de orde zijn gesteld in de diverse overlegfora waaronder OSPAR en HELCOM. Nationaal heeft dit geleid tot een praktijk test met verschillende applicaties op soortgelijke schepen in zoet en zout water. De resultaten van deze test zijn recentelijk gepubliceerd in een rapport van Endures – RPT 19027 – Field Afficacy Test of environmentally friendly anti-fouling products for Pleasure Boats in the Netherlands .</p> <p>De intentie is om het gebruik van deze milieuvriendelijke producten te stimuleren door gerichte informatie van de achterban via de ons ter beschikking staande reguliere kanalen. Naast de eigen website is dit het netwerk van Waterrecreatie Nederland, HISWA-RECRON en het project Varen Doe Je Samen.</p>	<p>Deze deelzienswijze gaat in op de effectiviteit van maatregelen die in 2015 zijn voorgesteld voor vervuilende stoffen (D8). Dit kan ingebracht worden bij de actualisatie van het Programma van Maatregelen (Mariene Strategie deel 3, 2021).</p>
13	<p>Descriptor 10 – Zwerfvuil</p> <p>De monitoring is afgestemd met OSPAR en richt zich op metingen die niet direct gericht zijn op de recreatieve vaartuigen. Het beleid is gericht op het bereiken van een significante afname van zwerfvuil op het strand en op de zeebodem en van drijvend zwerfvuil.</p> <p>In dit kader is van belang dat vanuit de watersportsector internationaal is samengewerkt om te komen tot een normering voor jachthavens waarbij nadrukkelijk aandacht gegeven is aan het beschikbaar hebben van inname capaciteit voor de diverse categorieën van scheepsafval. Dit heeft geleid tot ISO standaard 13687 waarin de minimum vereisten voor jachthavens zijn vastgelegd.</p> <p>Met de European Boating Association is een “position statement on Marine Litter” opgesteld waarin de balans tussen correct gedrag en het beschikbaar hebben van de juiste faciliteiten in jachthavens wordt toegelicht en dient als uitgangspunt voor educatie van onze achterban.</p>	<p>Deze deelzienswijze gaat in op de effectiviteit van maatregelen die in 2015 zijn voorgesteld voor zwerfvuil (D10). Dit kan ingebracht worden bij de actualisatie van het Programma van Maatregelen (Mariene Strategie deel 3, 2021).</p>

Nr.	Deelzienswijze	Antwoord
14	<p>Descriptor 11 – Onderwatergeluid.</p> <p>De in 2014 onderkende kennisleemte t.a.v. onderwatergeluid geldt nog steeds voor recreatieve vaartuigen. Met de projectleiding van JOMOPANS is contact om in een later stadium te gaan beoordelen of recreatie vaartuigen significant bijdragen aan onderwatergeluid. De intentie is om met type monitoring te komen tot een onderscheidend oordeel of nader onderzoek gewenst en noodzakelijk is.</p>	<p>De kennisleemte over de omvang van onderwatergeluid van recreatieve schepen wordt door het kabinet onderkend.</p>
15	<p>Bij vervuulende stoffen specifiek inzake Arseen zou een onderscheid gemaakt moeten worden tussen anorganisch en organisch arseen. Onderbouwing: De Europese voedsel- en warenautoriteit (EFSA) rapporteert in een uitgebreid rapport over arseen dat de hoeveelheid totaal arseen in seafood (zoals zeewier, schelp- en schaaldieren) hoog is, maar de hoeveelheid anorganisch arseen laag is (EFSA Panel on Contaminants in the Food Chain (CONTAM). (2009). Scientific Opinion on arsenic in food. EFSA Journal, 7(10), 1351.).</p>	<p>Het KRM-monitoringprogramma sluit aan op de maximumgehalten die vanuit een oogpunt van voedselveiligheid zijn vastgelegd in Verordening (EG) Nr. 1881/2006. In dit wettelijk beoordelingskader zijn voor arseen (inclusief organisch gebonden arseen) geen maximumgehalten vastgelegd.</p>
16	<p>'Algen' wordt in het document gebruikt als aanduiding voor microalgen en niet macroalgen(zeewier) conform analyses chlorofyl-a, etc. Dit is onduidelijk aangezien 'algen' ook kan worden gebruikt als verzamelnaam voor zowel microalgen als macroalgen (zeewieren). Voorstel is om specifiek naar microalgen te verwijzen.</p>	<p>Waar de term 'algen' wordt gebruikt is aangegeven wat ermee wordt bedoeld. Bij criterium D5C2 wordt expliciet aangegeven dat het gaat om 'algenbiomassa, vastgesteld op basis van chlorofyl a-metingen'. Bij pelagische habitats (D1C6) wordt gesproken over 'fytoplankton', niet over 'algen'.</p>
17	<p>Bij 7.1.2 Meetnetten staat: "Metingen van effecten van activiteiten die potentieel van invloed zijn op de hydrografische eigenschappen, worden uitgevoerd in het kader van vergunningverlening of evaluatie van maatregelen. Omdat het projectmatige metingen betreffen, zijn ze strikt genomen geen onderdeel van het KRM-monitoringprogramma."</p> <p>Om aan te tonen of aan Europese doelen van een goede milieutoestand (GMT) wordt voldaan, achten de beleidsmakers het blijkbaar noodzakelijk dat drukfactoren, te meten middels het KRM-monitoringsprogramma, worden aangevuld met gegevens uit vergunningen. De rol van de initiatiefnemer is slechts indirect terug te voeren, terwijl de initiatiefnemer op diverse onderdelen activiteiten ontplooit die volgens het KRM-monitoringprogramma worden beschouwd als "drukfactoren en activiteiten". De rol van initiatiefnemer / uitvoerder zou duidelijker moeten terugkomen in Hoofdstuk 5. In diverse bijlagen wordt aangegeven op welke onderdelen monitoring geschiedt "registratie o.b.v. vergunningen" (al dan niet in ontwikkeling). Ondanks het feit dat diverse malen wordt aangegeven dat projectmatige metingen in het kader van afgegeven vergunningen strikt genomen geen onderdeel uitmaken van het KRM-monitoringprogramma, lijkt het erop dat projectmatige metingen in het kader van nieuwe vergunningen wel degelijk onderdeel uitmaken van KRM-meetnetten. Wij vinden de keuze in de tekst dus niet duidelijk en adviseren de keuze te verduidelijken</p>	<p>Er wordt reeds voldaan aan de GMT van hydrografische eigenschappen (D7). Met metingen moet daarom gevolgd kunnen worden of de GMT behouden blijft en het mariene ecosysteem geen negatieve effecten ondervindt van nieuwe ontwikkelingen zoals de aanleg van windparken, havens, verhardingen, zandwinning en zandsuppleties. Dit soort activiteiten hebben potentieel effect op hydrografische eigenschappen en worden daarom beoordeeld op eventuele effecten. Dit vereist metingen, registraties en beoordeling (inclusief eventuele compensatie), conform de bestaande wettelijke kaders. Veelal gaat het hierbij om milieueffectrapportages. In een milieueffectrapportage worden, naast andere effecten, ook de effecten op de hydrografische eigenschappen behandeld. Dit kan ertoe leiden dat er bij de vergunningverlening een plicht tot monitoring wordt opgelegd in de vorm van modelstudies en, alleen als daar duidelijk aanleiding toe is, veldstudies. Dit is bij alle (grotere) activiteiten op zee het geval, bijvoorbeeld de monitoring voor de zandwinning voor Maasvlakte 2. Omdat het projectmatige metingen betreft, zijn ze geen onderdeel van het KRM-monitoringprogramma. Specifiek voor D7 wordt voor de KRM geen aanvullende monitoring ingericht. Zoals ook in de Mariene Strategie deel 2 is aangegeven, is het uitgangspunt dat met de bestaande metingen (projecten, vergunningen en MWTL) voldoende gegevens beschikbaar zijn om vast te kunnen stellen of de GMT behouden blijft. Deze aanpak levert geen aanvullende eisen voor initiatiefnemers op en voorkomt dat voor de KRM een geheel afzonderlijke monitoring en/of beoordelingskader wordt ingericht.</p>

Nr.	Deelzienswijze	Antwoord
	<p>en de tekst te verbeteren. Wij stellen vast dat deze ontwerp tekst kan betekenen dat in nieuwe vergunningen mogelijk eisen worden opgenomen om in deze (inter)nationale monitoringsplicht te voorzien (dataverwerking). Het is ons onduidelijk welke impact dit heeft m.b.t. uitvoerbaarheid van deze monitoringsplicht in vergunningen en of dit een lastenverzwaring betreft voor uitvoerende bedrijven en hoe dit contractueel geborgd gaat worden (kostenposten, danwel EMVI). Indien besloten wordt dat projectmatige metingen op basis van nieuwe vergunningseisen wel in het KRM-monitoringprogramma worden opgenomen, stellen wij voor om, gelet op de mogelijke lastenverzwaring voor uitvoerende partijen / bedrijven, voor het opnemen van deze metingen in het KRM-monitoringprogramma een Bedrijfseffectoets (BET) uit te voeren, om eventuele (financiële) lastenverzwaring te bepalen m.b.t. het verplicht uitvoeren van projectmatige metingen middels vergunningseisen bij werkzaamheden. Van dat voornemen om projectmatige metingen op basis van nieuwe vergunningseisen wel in het KRM-monitoringprogramma op te nemen zouden wij en de initiatiefnemers (vergunning-aanvragers) graag tijdig op de hoogte worden gesteld.</p>	
18	<p>Descriptor 1 – Zeezoogdieren, Criterium D1C1 (primair): Wij onderschrijven het belang van internationale samenwerking om de bijvangst van de bruinvis en andere soorten te monitoren. Dit neemt de verantwoordelijkheid voor Nederland om bijvangst te monitoren niet weg. In dit monitoringprogramma wordt geconcludeerd dat de huidige meetnetten samen nog geen goed beeld geven van het jaarlijks aantal incidentele bijvangsten van zeezoogdieren. Streven naar het voorzetten van het pilot onderzoek is in onze optiek daarom onvoldoende. Dit project met remote electronic monitoring (REM) is succesvol gebleken en is ons inziens dus noodzakelijk en haalbaar om te kunnen voldoen aan de KRM verplichtingen. Bovendien kan met de inzet van REM de bijvangst van meerdere soorten gemonitord worden. Nederland kan hierbij een voortrekkersrol spelen en de internationale samenwerking aansporen te volgen. Daarnaast dringen wij er op aan om recreatieve staandwant visserij ook mee te nemen in het monitoren van bijvangst.</p>	<p>Zoals aangegeven in de Mariene Strategie deel 2, is de nationale in internationale monitoring van incidentele bijvangsten van zeezoogdieren nog onvoldoende. Monitoring moet volgens het kabinet internationaal worden opgepakt, omdat vissers uit diverse lidstaten deze dieren uit verschillende nationale zeegebieden als bijvangst in hun netten krijgen. Het is derhalve inherent een internationaal probleem. Het KRM-monitoringprogramma sluit aan op de gegevens en conclusies die in internationaal verband worden onderschreven. Nederland zet zich hier actief voor in, door in verschillende internationale samenwerkingsverbanden te streven naar een geharmoniseerde monitoringsaanpak, doelen, drempelwaarden en indicatoren. Daarnaast initieert Nederland een internationaal project over monitoring en mitigatie van bijvangst, in samenwerking met zoveel mogelijk buurlanden. Indien hier een meetnet uit voortkomt zal het (bij de jaarlijkse actualisatie) worden opgenomen in het KRM-monitoringprogramma.</p> <p>→ Toegevoegd in paragraaf 1.1.5: "Parallel aan dit spoor initieert Nederland een project over monitoring en mitigatie van incidentele bijvangst, in samenwerking met zoveel mogelijk andere omringende landen. Indien hier een meetnet uit voortkomt, wordt het (bij de jaarlijkse actualisatie) opgenomen in het KRM-monitoringprogramma."</p>

Nr.	Deelzienswijze	Antwoord
19	<p>Descriptor 1 – Zeevogels, Criterium D1C1 (primair): Het sterftecijfer per soort als gevolg van incidentele bijvangst is lager dan het niveau waarop de soort wordt bedreigd, zodat de levensvatbaarheid van de soort op lange termijn is gegarandeerd. Houdt dit criterium ook rekening met cumulatieve effecten en zo ja hoe? Bijvangst vormt niet de enige bedreiging voor zeevogels. De verzameling en het beheer van gegevens over bijvangst van vogels en andere beschermde soorten in de visserij moet een integraal deel zijn van het KRM monitoringsprogramma. Het gemeenschappelijke visserijbeleid vereist dat lidstaten gegevens verzamelen voor alle soorten visserijen over de incidentele bijvangst van alle zeevogels, zoogdieren en reptielen en vissen die worden beschermd uit hoofde van Uniewetgeving en internationale overeenkomsten. Deze monitoringsverplichting en gerelateerde verplichtingen zijn terug te vinden in Verordening (EU) 2017/1004 van het Europees Parlement en de Raad van 17 mei 2017 betreffende de instelling van een Uniekader voor de verzameling, het beheer en het gebruik van gegevens in de visserijsector en voor de ondersteuning van wetenschappelijk advies over het gemeenschappelijk visserijbeleid en het daarop gebaseerde gedelegeerd besluit (EU) 2019/910 van de Commissie van 13 maart 2019 tot vaststelling van het meerjarenprogramma van de Unie voor de verzameling en het beheer van biologische, ecologische, technische en socio-economische gegevens in de visserij- en de aquacultuursector. Deze monitoring is van groot belang voor het vaststellen en evalueren van maatregelen om bijvangst van zeevogels en andere beschermde soorten tot een minimum te beperken en waar mogelijk uit te bannen, zoals vereist op grond van Verordening (EU) 2019/1241 van het Europees Parlement en de Raad van 20 juni 2019 betreffende de instandhouding van visbestanden en de bescherming van mariene ecosystemen door middel van technische maatregelen. Deze maatregelen dragen bij aan de uitvoering van het EU Actieplan voor het verminderen van incidentele vangsten van zeevogels in vistuig. Er wordt enkel verwezen naar nog op te richten Europese monitoringsprogramma's, dat betekent echter niet dat Nederland in de tussentijd niet zelf gaan monitoren hoeveel vogelslachtoffers er zijn door bijvangst. Anders kan het criterium nooit beoordeeld worden. Nederland heeft hierover ook afspraken gemaakt in het Onderhandelaarsakkoord voor de Noordzee. In artikel 4.44 van dit akkoord staat dat "Op basis van onderzoek kunnen extra beperkende maatregelen voor staandwantvisserij of andere passieve vormen van visserij worden genomen, wanneer dat nodig is om aan de verplichtingen van VHR en KRM te voldoen." Aangezien afspraken over monitoring en onderzoek uit het akkoord in beginsel gefinancierd worden uit bestaande geldstromen en monitoringsprogramma's</p>	<p>Criterium D1C1 gaat over incidentele bijvangst van - in dit geval - zeevogels. Voor cumulatieve effecten wordt verwezen naar het antwoord op deelzienswijze 7.</p> <p>In de deelzienswijze wordt gesteld dat incidentele bijvangsten van alle beschermde soorten integraal deel uit zouden moeten maken van het KRM-monitoringprogramma, omdat monitoring hiervan verplicht is vanuit het GVB en Verordening 2017/1004. In het KRM-monitoringprogramma is ook aangegeven dat deze verplichting vanuit die regelgeving bestaat. Echter, voor de Mariene Strategie deel 2 is de Mariene Strategie deel 1 en de uitwerking van het Commissiebesluit 2017/848/EU hierin leidend. (Daarbij wordt opgemerkt dat criteria D1C1 Zeevogels en D1C1 Vissen en inktvissen nog niet in de Mariene Strategie deel 1 verwerkt waren. Omdat het volgens Commissiebesluit 2017/848/EU primaire criteria zijn, zijn ze opgenomen in de Mariene Strategie deel 2.) Uitgaande van de criteria gaat het in principe om zeezoogdieren, zeevogels en vissen en inktvissen. Hoewel nog prematuur, is Nederland actief met het opzetten van monitoring van incidentele bijvangsten. In het genoemde initiatief in antwoord op deelzienswijze 18 worden zeevogels ook meegenomen.</p> <p>Zie het antwoord op deelzienswijze 42 waarom monitoringlacunes vanuit de KRM zoveel mogelijk in internationaal verband worden aangepakt.</p> <p>De deelzienswijze refereert aan het Onderhandelaarsakkoord voor de Noordzee. Hierover is in de Mariene Strategie deel 2 het volgende aangegeven: "Zodra het Noordzeeakkoord is gesloten zullen eventuele aanvullingen op basis van het Noordzeeakkoord worden opgenomen. Wanneer het moment waarop een Noordzeeakkoord wordt bereikt niet past in de planning van de verplichte rapportage aan de Europese Commissie, zullen de afspraken een plaats krijgen in de jaarlijkse update van het KRM-monitoringprogramma.". Zoals aangegeven kunnen uit dit akkoord afspraken voortvloeien over bepaalde onderwerpen die mogelijk een plaats krijgen in het KRM-monitoringprogramma. Hoewel de Mariene Strategie deel 2 niet wordt aangepast voor 2026, wordt het KRM-monitoringprogramma zelf jaarlijks geactualiseerd en dan worden overeengekomen monitoring-afspraken verwerkt.</p> <p>➔ Toegevoegd in paragraaf 1.2.3: "Bij de initiatieven om de monitoring van incidentele bijvangsten van zeezoogdieren verder te brengen, worden ook zeevogels betrokken."</p>

Nr.	Deelzienswijze	Antwoord
	<p>vragen wij de ministeries de bijvangst van vogels in Nederland nu al op te starten en niet te wachten op omliggende landen. Mocht dit niet gebeuren dan willen we vragen het proces inzichtelijk maken mocht het akkoord straks definitief zijn en deel 2 van de KRM al zijn vastgesteld. Kan deel 2 dan nog worden aangepast?</p>	
20	<p>Descriptor 1 – Vissen, Criterium D1C1 (primair): Het is zorgelijk dat er nog altijd geen drempelwaarden voor bijvangst van vis en inktvis zijn bepaald ondanks dat er al decennia informatie wordt verzameld binnen visserijmonitoringprogramma's. Omdat vangsten onder de 50kg niet meegenomen hoeven te worden in de rapportage en niet voor alle soorten een rapportageverplichting is onder de DCF achten wij dit meetnet niet voldoende om de GMT voor deze descriptor te bepalen.</p> <p>De bemonstering zoals beschreven onder 1.1.2. statistisch drempelwaarden of trends is nog onvoldoende om zeezoogdieren, vogels en vissen en inktvissen te kunnen detecteren. Deze meetnet wordt nu internationaal opgepakt, wij dringen er bij Nederland op aan om hier de nodige middelen voor aan te wenden.</p> <p>De bijvangst van soorten kan enorm verschillen per visserijtypes. Dit kan betekenen dat naast het algemene plaatje specifieke vormen van visserij intensiever gemonitord moeten worden om de GMT te kunnen beoordelen. Wij pleiten hier ook voor continuering en opschaling van het genoemde pilotproject (fully documented fisheries, remote electronic monitoring (REM)) voor de bijvangst van bruinvissen en andere soorten.</p> <p>Bestaat er specifieke monitoring om de verschillende bijvangstpercentages voor nieuw beleid te meten? Specifieke monitoring van de puls visserijverbod (Verordening (EU) 2019/1241) en aanlandplicht (Verordening (EU) 2015/812) is nodig om nieuwe bijvangstnummers te bepalen.</p> <p>Paragraaf 1.3.4 beschrijft het volgende: 'Mogelijk is bij het opstellen van een volgend meerjarig monitoringprogramma winst te behalen door verschillende descriptors te combineren. De descriptors D1, D2, D3, D4 en D6 bijvoorbeeld zouden voor combinatie in aanmerking kunnen komen.' Aangezien andere descriptors ontbreken in monitoring en informatie, is het niet nuttig om descriptors in D1C1 te combineren. Het is van cruciaal belang dat deze descriptor zich ontwikkelt om indicatoren en drempelwaarden vast te stellen. We hopen dat deze gegevens kunnen worden gebruikt als aanvulling op een descriptor zoals D4 om vervolgens de gezondheid van het voedselweb te evalueren.</p> <p>Al is het betrekken van regionale visserijorganisaties nodig voor uitvoering, naleving en gedragsverandering vinden wij het belangrijk dat onafhankelijk</p>	<p>Het vaststellen van de GMT en drempelwaarden is onderdeel van de Mariene Strategie deel 1.</p> <p>Voor niet-commercieel geëxploiteerde vissen en inktvissen is de registratie van incidentele bijvangst voldoende (in tegenstelling tot zeezoogdieren en zeevogels, zie het antwoord op deelzienswijzen 18 en 19). Wel dient de analyse van de gegevens aangepast te worden om een GMT te kunnen vaststellen en beoordelen.</p> <p>Dit punt is nu toegevoegd in de Mariene Strategie deel 2.</p> <p>→ Toegevoegd in paragraaf 1.3.3: "Net als bij de commercieel geëxploiteerde soorten wordt de incidentele bijvangst van vissen en inktvissen geregistreerd. Een belangrijk verschil is dat de niet-commercieel geëxploiteerde soorten meestal in lage dichtheden voorkomen. Dit vraagt om een ander soort gegevensanalyse, die nog ontwikkeld moet worden."</p> <p>De door inspreker aangehaalde tekst uit de factsheet was niet helder. Bedoeling is om aan te geven dat de gegevens die onder het GVB worden verzameld een belangrijke bron van informatie zijn, waar nog meer uitgehaald kan worden dan nu het geval is.</p> <p>→ De tekst is vervangen door: "De meetnetten onder het DCF zijn een belangrijke bron van gegevens voor verscheidene indicatoren, ook voor incidentele bijvangsten. Komende jaren wordt onderzocht hoe deze data nog beter kunnen worden benut, onder meer door na te gaan hoe de analyse ervan kan worden verbeterd."</p> <p>Tot slot, in tegenstelling tot wat in de deelzienswijze gesteld wordt, worden drempelwaarden op basis van onafhankelijk advies vastgesteld. ICES levert hiervoor de wetenschappelijke basis.</p>

Nr.	Deelzienswijze	Antwoord
	<p>wetenschappelijk advies niet wordt beïnvloed door belanghebbenden in de proces van de KRM en de monitoringsplan. Aanbevelingen en drempelwaarden kunnen naar onze mening alleen op basis van onafhankelijk wetenschappelijk advies worden opgesteld en niet op basis van beïnvloeding door stakeholders.</p> <p>Zoals bij andere descriptoren vragen wij om de huidige inzet naar specifieke GMT in MS2 toe te voegen.</p>	
21	<p>Descriptor 1 – zeevogels, Criterium D1C2: De VR-rapportage vereist de volgende informatie over de populatiestatus van de Nederlandse vogels:...informatie over drukfactoren, bedreigingen maatregelen, alleen voor soorten waarvoor gebieden zijn aangewezen en de overige ‘Annex-I’-soorten. Deze informatie is gebaseerd op expert judgement en wordt hier verder buiten beschouwing gelaten’. Kunnen de ministeries toelichten hoe de vereiste informatie verzameld wordt als deze verder buiten beschouwing wordt gelaten? Wordt gebruik gemaakt van het IBA monitoringssysteem? En hoe wordt de kwaliteit van de informatie beoordeeld? En waarom alleen gebruik maken van expert judgement als er tegenwoordig veel moderne technieken zijn om dit soort informatie objectiever boven water te krijgen?</p> <p>Het is zeer wenselijk als in dit document, desnoods in een bijlage of voetnoot, wordt opgenomen om welke soorten (broed)vogels het gaat.</p>	<p>De deelzienswijze vraagt naar de onderbouwing van de invulling van de rapportage in het kader van Artikel 12 van de Vogelrichtlijn (VR). Deze is te vinden in hoofdstukken 6 en 7 van het volgende rapport, dat op korte termijn gepubliceerd wordt: Van Kleunen A., van Roomen M., van Winden E., Hornman M., Boele A., Kampichler C., Zoetebier D., Sierdsema H. & van Turnhout C. 2019. Vogelrichtlijnrapportage 2013-2018 van Nederland – status en trends van soorten. Sovon-rapport 2019/77. Wot Technical-report 172 Sovon Vogelonderzoek Nederland, Nijmegen, Wot.</p>
22	<p>Descriptor 1 – vissen, Criterium D1C2: Monitoring van commerciële vissoorten is onderdeel van D3, echter dit is geen geschikte vorm van monitoring voor niet-commerciële vispopulaties. Het is zorgelijk dat wordt aangegeven dat het overgrote deel van de benodigde gegevens uit het GVB-meetnet komt. Het visserijonderzoek voor het GVB is bedoeld om schattingen te kunnen maken van commercieel geëxploiteerde vissoorten en is niet geoptimaliseerd voor het analyseren van abundantie, voorkomen en verspreiding van zeldzamen of kwetsbare soorten die incidenteel als bijvangst voorkomen in dit programma. In dit plan blijft de inktvis ondervetegenwoordigd, echter neemt deze soort toe in onze wateren en is er een actieve visserij op ontstaan. Daarom zien wij graag informatie over de populatie van deze soort de komende jaren in deze beschrijving wordt opgenomen, zoals vermeld in MS 2. Op dit moment wordt de ecologische monitoring van de effecten van grote infrastructuur in handen gegeven van de instanties die de vergunningen verlenen. We zouden graag zien dat hiaten in de kennis worden geïdentificeerd en binnen de KRM worden aangepakt in plaats van slechts te wijzen naar andere organisaties en hun onvolledige bestaande monitoring. Er zijn veel hiaten in kennis en</p>	<p>Gegevens uit de GVB-meetnetten zijn geschikt voor beoordeling van de niet-commerciële geëxploiteerde vissoorten, ook al zijn deze meetnetten hier niet specifiek voor ingericht. Zo levert de kwetsbare-soortenindicator van OSPAR informatie op over gevoeligheid van de gehele visgemeenschap. Voor deze indicator zijn behalve de gegevens van de commerciële bestanden (aantal per soort, per cm-klasse en per trek) ook die van de overige vissoorten nodig. Het monitoren van specifieke kwetsbare soorten is moeilijk haalbaar omdat de meest kwetsbare soorten weinig abundant zijn. Zij komen daardoor onvoldoende voor in de tellingen van de huidige monitoringprogramma's om een bruikbare indicator te kunnen zijn. Het is wel mogelijk om vissoorten op basis van de relatie tot hun omgeving (autecologie) in te delen in al dan niet kwetsbare soorten.</p> <p>Kwetsbare soorten zijn over het algemeen laat volwassen, groeien lang door en bereiken een grote lengte. Deze informatie wordt gebruikt om een tijdserie van het aandeel kwetsbare soorten in de vangsten van research-schepen vast te stellen. Zo moet kunnen worden beoordeeld of het aandeel kwetsbare vissoorten is toegenomen of tenminste niet is afgenomen. Het is aannemelijk dat de trend van deze indicator ook representatief is voor haaien en roggen. Het specifiek inrichten van monitoring voor de meer zeldzame soorten zou om disproportioneel hoge investeringen vragen. Daarom kiest het kabinet voor een aanpak waarbij op basis van de beschikbare GVB gegevens toch inzicht wordt</p>

Nr.	Deelzinswijze	Antwoord
	<p>monitoring die over het hoofd worden gezien in deze processen met betrekking tot de GMT's. Er wordt bijvoorbeeld alleen rekening gehouden met bepaalde (beschermde) soorten, maar niet met alle ecologisch belangrijke soorten. Als er naast MER's geen betrouwbare, langetermijn- en cumulatieve effectenmonitoring is, moet dit worden aangepakt in het plan.</p>	<p>verkregen in de belangrijkste ontwikkelingen van de niet-commercieel beviste soorten.</p> <p>Over inktvissen is weinig informatie beschikbaar, terwijl ook deze groep soorten in aanmerking komt voor een beoordeling. Daarom is in de Mariene Strategie deel 2 aangegeven dat in 2020 een onderzoek start naar de mogelijkheden om voor deze soorten de nodige informatiebronnen te inventariseren. Uit deze verkenning zal blijken of aanvullende monitoring noodzakelijk is. Voor het KRM-monitoringprogramma wordt ten behoeve van efficiëntie en effectiviteit waar mogelijk gebruik gemaakt van bestaande meetnetten onder het GVB.</p>
23	<p>Descriptor 1 – vissen, Criterium D1C2: Voor haaien en roggen zouden de doelen van het Haaien en Roggen Actieplan zou aangevuld moeten worden met de doelen uit de Internationale Haaien Strategie van LNV uit 2019 en er moeten op korte termijn stappen gezet worden om de essentiële monitoringsopgave die in deze strategie is opgenomen vorm te geven. De resultaten hiervan kunnen dan worden gebruikt in deze descriptor en om ze op te nemen als belangrijke keystone-soort.</p>	<p>Zoals aangegeven in de Mariene Strategie deel 2, is de huidige monitoring van de populatieomvang van haaien en roggen niet toereikend om de ontwikkeling van deze soorten te kunnen beoordelen. In 2020 wordt daarom een verkenning uitgevoerd naar de mogelijkheden om meer informatie over deze soorten te vergaren. Inmiddels wordt mede daartoe een voorstel voorbereid in het kader van het EU-programma LIFE_IP.</p>
24	<p>Descriptor 1 – vissen, Criterium D1C3: Het monitoringsplan is niet voldoende om aan het criterium voor D1C3 te voldoen, verdere ontwikkeling is nodig. Het is van belang om voor overige visgemeenschappen en inktvissen verdere monitoring te ontwikkelen. Totdat uitgebreidere onderzoeken zijn afgerond, kan de minimaal waargenomen typische lengte in de beschikbare tijdreeksen worden beschouwd als een voorzorgslijmiet voor de indicator. Wij zijn het niet eens met de aannamen dat het exploitatieniveau duurzaam was in de vroege jaren 80. Onzes inziens is het nodig om in te zetten op de situatie voor industriële visserij op de Noordzee begon (introductie zware boomkor) als uitgangspunt te nemen zodat een werkelijke inschatting gemaakt kan worden van de antropogene druk en met herstel van leefgebieden, soorten en ecologische en natuurlijke processen richting een compleet natuurlijk systeem kan worden geëvalueerd.</p> <p>Naast grootteverdeling worden in het Commissiebesluit 2017/848/EU ook de leeftijdstructuur, genderratio, vruchtbaarheid en overlevingscijfers als kenmerken genoemd. Op basis van deze kenmerken willen wij zien dat indicatoren ontwikkelen zoals vermeld en hoe dat de komende jaren wordt aangepakt. Daarnaast kan langdurige visserijdruk leiden tot verminderde genetische variabiliteit, wat leidt tot een algehele slechte gezondheid van vispopulaties daarom raden we aan om genetische variabiliteit als potentiële factor in deze monitoringfase te nemen.</p>	<p>De Mariene Strategie deel 1 stelt de GMT en indicatoren vast en is leidend voor het KRM-monitoringprogramma. Met de uitwerking in de Mariene Strategie deel 1 wordt ook voldaan aan het Commissiebesluit 2017/848/EU. Hier staan de aspecten die in de deelzinswijze worden opgesomd als voorbeelden benoemd; er wordt niet gevraagd om ze alle te meten. Verder stelt dit besluit dat drempelwaarden dienen te worden vastgesteld door regionale samenwerking. Nederland geeft hier invulling aan met de gebruikte OSPAR-indicator.</p> <p>Monitoring en beoordeling van inktvissen zijn in ontwikkeling. Zoals is aangegeven in de Mariene Strategie deel 2 wordt in 2020 onderzocht hoe hier invulling aan kan worden gegeven, zie ook het antwoord op deelzinswijze 23.</p> <p>Voor de opmerking over de aanname ten aanzien van het exploitatieniveau in de jaren '80 wordt verwezen naar het antwoord op deelreactie 32.</p>

Nr.	Deelzienswijze	Antwoord
25	<p>Descriptor 1 – zeezoogdieren, Criterium D1C5: Als het gaat om de omvang en kwaliteit van het leefgebied van zeezoogdieren lijkt het huidige monitoringsprogramma zich uitsluitend op het monitoren van het gehele NCP te richten. Ondanks hun mobiele aard, zijn op basis van de Habitat Richtlijn de bruinvis, gewone zeehond en grijze zeehond echter ook aangewezen soorten voor beschermde gebieden op zee. Het is opvallend dat deze gebieden buitenbeschouwing blijven. Naast generieke monitoring is het namelijk tevens van belang om ecologisch waardevol leefgebied voor zeezoogdieren in de aangewezen beschermde gebieden te monitoren én om passende maatregelen te nemen. Dit kan heel goed samengaan met resultaten uit andere descriptor, zoals het creëren van stillere zones en buffergebieden rondom beschermde gebieden (op basis van gedrag drempelwaarden van geluid) om de koppeling met descriptor 11 te maken en het niet toestaan van staandwand netten om de koppeling met D1 incidentele bijvangst te maken. Denk hierbij ook aan inzicht in voedselbeschikbaarheid van prooi-soorten die via de KRM-gemeten worden. Verbinding tussen en toegang tot deze leefgebieden is daarbij ook belangrijk.</p> <p>Ook het monitoren van verstoring van dierlijkgedrag zou hier beter gekwantificeerd moeten worden. Veel diersoorten ondervinden geen directe afname van de populatie als gevolg van verstoring (bijv. geluid/verontreiniging), maar vertonen wel gedragsveranderingen met mogelijke gevolgen op populatieniveau (zowel aantallen als verspreiding). Het is essentieel dat rekening wordt gehouden met gedragsreacties om GMT te garanderen. Zoals ook in KRM deel twee geconcludeerd wordt, ondergaat de Noordzee de komende jaren grootschalige veranderingen. Door de vele onzekerheden en bedreigingen die deze veranderingen met zich mee brengen, is het des te belangrijker om het leefgebied van zeezoogdieren en andere soorten integraal en via een ecosysteem-benadering te monitoren. Voor generieke leefgebied zien wij inzicht in de ontwikkeling cumulatieve effecten informatie als cruciaal. Met resultaten uit andere meetnetten, zoals PCBs, onderwatergeluid, bijvangst, etc. kan deze indicator meetbaar gemaakt worden. De huidige combinatie van administratieve monitoring en expert judgement zien wij als onvoldoende en ondoorzichtig om de omvang en de kwaliteit van het leefgebied voor zeezoogdieren te kunnen beoordelen. Daarom verzoeken de Nederlandse overheid om tot een transparante en integrale benadering te komen, waarbij aandacht is voor zowel generieke als gebiedsspecifieke kwaliteit van het leefgebied van zeezoogdieren.</p>	<p>Voor de KRM gaat het bij criterium D1C5 om het leefgebied van - in dit geval - zeezoogdieren in het gehele Nederlandse deel van de Noordzee. Voor de beoordeling wordt volledig aangesloten op de landelijke Art.17-rapportage voor de Habitatrichtlijn. Voor meer informatie hierover wordt verwezen naar: https://cdr.eionet.europa.eu/Converters/run_conversion?file=nl/eu/art17/envxuhrwa/NL_species_reports-20190819.xml&conv=593&source=remote#1351</p> <p>Ten aanzien van de beschermde gebieden: in de Aanwijzingsbesluiten van de Natura 2000-gebieden die voor zeezoogdieren zijn aangewezen, staat het volgende: "Het gebied onderscheidt zich niet van de overige Noordzee voor specifieke ecologische functies zoals foerageren." (zeehonden) en "Vanwege de sterke verspreiding en mobiliteit van de soort in de gehele Noordzee is bescherming in één of meerdere specifieke gebieden waar de soort voorkomt niet geëigend." (bruinvis). De eerdergenoemde analyse van het CBS over meerdere gegevensbronnen leveren inzichten op over seizoenspatronen, maar niet op de schaal van beschermde gebieden. Desalniettemin zullen data uit de MWTL-vliegtuigtellingen nader worden geanalyseerd om beter inzicht te krijgen in de ruimtelijke verspreiding en daarmee de mogelijk toegevoegde waarde van de gebieden voor bruinvissen.</p> <p>Onderkend wordt dat ook gedragsveranderingen relevant zijn. Monitoring hiervan komt terug in het bruinvisbeschermingsplan. Het integraal kunnen beoordelen van het leefgebied van zeezoogdieren is eveneens een onderwerp dat in het Bruinvisbeschermingsplan aan bod komt en zal in dat kader verder worden verkend.</p>

Nr.	Deelzienswijze	Antwoord
26	<p>Descriptor 1 – Pelagische habitats, Criterium D1C6: Hoewel het goed is om te zien dat er veel aandacht wordt besteed aan planktonmonitoring, zijn we nog steeds van mening dat er veel hiaten zijn waar pelagische monitoring ontbreekt. We raden aan om pelagische monitoring te gebruiken als eerste indicator in D4 (aangezien plankton snel verandert en snel reageert op veranderingen in de omgeving, kunnen ze worden gebruikt als een vroegtijdig waarschuwingssignaal, maar ook als een indicator voor de gezondheid van voedselwebben, visserij quota's en biomassa verhoudingen.</p> <p>De CPR geeft geen nauwkeurig planktonbeeld (gelatineuze dieren worden geplet) en er zijn geen aanvullende bemonsteringsstations voor zoöplankton met microscopische analyse om biodiversiteit en soortensamenstelling te meten. Picoplankton, nanoplankton en bacteriën zijn belangrijke componenten van het plankton en een kwantitatieve methode is vereist voor routinematige bepaling van hun dichtheid. Kwallen metingen zijn ook waardevol om de status van pelagische habitatten te oordelen (en kwalificeren ook als plankton). We stellen voor om de ontwikkeling en het gebruik van akoestische onderzoeken te bevorderen voor vis en plankton dichtheid te meten in pelagisch habitat. Verder zijn frequentere rapporten (jaarlijks) in plaats van elke 2/3 jaar nodig om deze snel veranderende systemen te meten.</p> <p>Het gebruik van een ecosysteembenadering is hier mogelijk met behulp van bestaande gegevens door integratie van planktonbiomassa met pelagische visbiomassa als biomassaverhouding voor analyse van trends/GMT in D4.</p> <p>Zoals reeds vermeld voor descriptoren in ontwikkeling, willen we graag zien wat er gepland is en welke stappen er worden ondernomen om aan de GMT te voldoen. In dit geval zouden we graag zien welke stappen er worden ondernomen om ergens in het plan (als bijlage b.v) de samenstelling, plantengemeenschap, ecohydrodynamische eenheden (gebieden met geactiveerde dynamiek en ecologie) te monitoren.</p>	<p>De deelzienswijze wijst terecht op het belang van fytoplankton als basis van het ecosysteem en het voedselweb. Zoals aangegeven bij het antwoord op deelzienswijze 31 worden er binnen OSPAR op dit moment indicatoren verkend voor descriptor 4 (en effectief gedeeld D4 – D1C6) voor de relatie tussen fytoplankton en zoöplankton. Daarnaast streeft Nederland naar de (verdere) integratie van eutrofiëringsmonitoring en fytoplanktonbeoordeling binnen OSPAR. Mogelijk vinden dergelijke ontwikkelingen hun weg naar de volgende herziening van de Mariene Strategie deel 2. Ook voor criterium D1C6 is het belangrijk om de invulling van de KRM (inclusief monitoring) internationaal af te stemmen. Volgens het kabinet doen alleen internationaal geharmoniseerde methodieken en beoordelingen recht aan de complexiteit van het systeem en de opdracht van de KRM.</p> <p>De constatering dat bemonstering door de CPR zijn beperkingen kent is juist. Daar staat een zeer hoge dekking in ruimte en tijd tegenover, wat op zijn beurt weer meerwaarde heeft. Op dit moment is (onder andere) daarom ook (zoals aangegeven in de factsheet) in aanvulling op de CPR-monitoring begonnen aan het opzetten van een netwerk van meetlocaties waar middels microscopie fytoplankton geteld wordt (en monsters voor DNA-analyse gearchiveerd worden). Dit netwerk kan de bestaande indicatoren (op basis van de CPR data) aanvullen. Ook kan het ingezet worden om (de nog te ontwikkelen) meer gedetailleerde indicatoren te bedienen. Tevens kan met dit netwerk direct ingesprongen worden op ontwikkelingen in OSPAR op het gebied van zoöplankton-gerelateerde indicatoren waar op dit moment nog sprake is van een hiaat in de beoordeling. In de ontwikkeling van dit netwerk wordt gestreefd naar een zo goed mogelijke spreiding over de ecohydrodynamische zones die voor de monitoring van eutrofiëring (D5) ontwikkeld zijn.</p> <p>De suggestie om akoestische methodes te gebruiken om dichtheden van plankton en vis te bepalen kan worden meegenomen in OSPAR. De meerwaarde die de deelzienswijze schetst van een geïntegreerde ecosysteembenadering (waar fytoplankton een belangrijke rol speelt) wordt ook internationaal erkend. De verwachting is dat de wijze van beoordelen en monitoren die kant op zal bewegen. Zo zijn er ook in Europese gremia discussies hierover. Ook hier volgt Nederland bij voorkeur de internationale ontwikkelingen, zie ook het antwoord bij deelzienswijze 42.</p> <p>Met betrekking tot de vraag over frequentere rapportages: de beoordeling voor de KRM vindt elke zes jaar plaats. Een hoge jaar-op-jaar variatie is volgens het kabinet geen reden om vaker te rapporteren. Wel moet er in die periode van zes jaar voldoende gemeten worden. In het KRM-monitoringprogramma is aangegeven waar dit nog niet het geval is.</p>

Nr.	Deelzienswijze	Antwoord
27	<p>Descriptor 2 – Geïntroduceerde niet-inheemse soorten, Criterium D2C1: Deze descriptor mist enige standaardisatie en heeft geen solide monitoringstrategie. Het is absoluut noodzakelijk om een gestandaardiseerd monitoringplan op te zetten om de toe- en afname van invasieve soorten in de tijd en ruimte te meten. Uiteindelijk hopen we dat dit op internationaal niveau wordt gecoördineerd. We kunnen bijvoorbeeld verhoudingen van invasieve/inheemse soorten berekenen om veranderingen in diversiteit te kwantificeren. Verder is identificering van hotspots van invasieve soorten en kwalitatieve monitoring nodig. Dit is belangrijk om vroegtijdig nieuwe invasies in kaart te brengen en vroege bestrijding mogelijk te maken (zoals in havens, windparken en op olieplatforms, die frequent bemonsterd kunnen worden). Vroege bestrijding is de meest effectieve manier om niet-inheemse soorten te minimaliseren, door de introductie pathway snel te identificeren en vervolgens actie te ondernemen. Daarmee is de kans het grootst dat verdere verspreiding wordt vermeden. Monitoring is nodig om te bepalen wat de juiste maatregelen zijn ter vermindering van de introductie van niet-inheemse soorten. En dus om de GMT te kunnen bereiken. Een voorbeeld is de IMO maatregel ANSNL-M045, tegen aangroei van niet-inheemse soorten op scheepshuiden. Deze is vrijwillig en bestaat alleen als richtlijn. Wij zouden dan graag verdergaande monitoring zien om in de toekomst betere beleidsstrategieën mogelijk te maken voor belanghebbenden zoals scheepvaart.</p>	<p>Gestandaardiseerde monitoring die gericht is op het kunnen doen van kwantitatieve uitspraken over introductiesnelheden van mariene niet-inheemse soorten (NIS), of monitoring die gericht is op snelle detectie van nieuwe introducties, zou substantiële intensiveringen kunnen vergen. Zo zijn niet-inheemse soorten in hun introductiestadium in zeer geringe dichtheden aanwezig en gemakkelijk te missen. Tegelijk zijn de reële handelingsperspectieven voor eventueel beheer of bestrijding van eenmaal geïntroduceerde niet-inheemse mariene soorten zeer gering. Nederland kiest daarom vooralsnog voor een aanpak van herhaalde beoordeling op basis van best beschikbare kennis. Hierbij worden zowel waarnemingen uit de reguliere meetnetten voor benthos en vissen als uit andere bronnen samen beschouwd. Dit levert een kosteneffectief en zo compleet mogelijk beeld op van het aantal introducties. Het KRM-monitoringprogramma sluit verder aan op internationale afspraken, zoals het Ballastwaterverdrag. Het zal ook ontwikkelingen volgen van de IMO <i>Hull Fouling Guidelines</i> en de Verordening 1143/2014 over invasieve niet-inheemse soorten die vooralsnog geen concrete monitoringverplichtingen opleveren voor het Nederlandse deel van de Noordzee.</p>
28	<p>Descriptor 3 –Commercieel geëxploiteerde soorten vissen, Criterium D3C1: ICES geeft alleen MSY-advies voor een beperkt deel van de commercieel beviste bestanden. Zij doet dit uitsluitend voor soorten waarvoor een quotum (TAC) is afgesproken en waarvoor genoeg data beschikbaar is. Voor overige soorten (bijv griet, tongschar, poon, mul en inktvis) is geen MSY-advies en kan derhalve ook niet bepaald worden in hoeverre deze GMT-indicator gehaald wordt.</p> <p>Wij raden u dan ook aan een bredere trendanalyse voor alle commercieel geëxploiteerde bestanden uit te voeren zodat de progressie richting de GMT wel definieerbaar wordt.</p>	<p>Voor descriptor 3 wordt voor de KRM gebruik gemaakt van de meetnetten die zijn opgesteld vanuit het GVB. Voor de belangrijkste commercieel geëxploiteerde soorten worden voldoende data verzameld door de lidstaten om tot een MSY-advies te komen.</p> <p>Voor andere commercieel geëxploiteerde soorten zijn minder data beschikbaar maar kan ICES wel advies geven, bijvoorbeeld over griet en tongschar. Er wordt dan niet op MSY gestuurd maar op de voorzorgsbenadering. Ook voor soorten zonder MSY-advies kan een TAC worden vastgesteld. Daarnaast zijn er andere instrumenten om de impact van visserij op vispopulaties te reguleren door bijvoorbeeld een maximum aan de visserijdruk te stellen in gebieden waar deze soorten voorkomen. Het GVB heeft dus meerdere instrumenten voor de instandhouding van de biologische rijkdommen van de zee en het beheer van de visserij op die rijkdommen dan alleen $F \leq F_{msy}$. Het GVB is mede daarom ook leidend voor descriptor 3. De in de zienswijze voorgestelde bredere trendanalyse voor commercieel geëxploiteerde visbestanden kan worden overwogen bij het actualiseren van de Mariene Strategie deel 1 (2024).</p>

Nr.	Deelzienswijze	Antwoord
29	<p>Descriptor 3 –Commercieel geëxploiteerde soorten vissen, Criterium D3C2: Zie hierboven: ICES levert deze informatie niet voor alle commercieel beviste soorten. Voor een deel van de door de Nederlandse vloot commercieel beviste bestanden zal in het voorgestelde monitoringprogramma geen informatie gegeven kunnen worden omtrent de progressie richting deze indicator.</p>	<p>De indicator geeft de progressie aan voor de doelsoorten van de Nederlandse vloot waarvoor voldoende informatie en daarmee een MSY-advies beschikbaar is. Zie ook het antwoord op deelzienswijze 28.</p>
30	<p>Descriptor 3 –Commercieel geëxploiteerde soorten vissen, Criterium D3C3: Nederland kiest ervoor deze indicator niet te implementeren vanwege een vermeende strijdigheid tussen D3C3 en D3C1 & D3C2. Wij hebben eerder aangegeven dat deze argumentatie niet correct is aangezien C1 en C2 niet stellen dat de visserijdruk op MSY niveau moet zijn maar op of onder FMSY. Tevens geeft Nederland aan dat het criterium verder uitwerking behoeft maar geeft er geen blijk van dat er geïnvesteerd wordt in het ontwikkelen van de indicatoren die nodig zijn om van hier een meetbare indicator van te maken. Om de progressie ten opzichte van deze indicator te kunnen meten zou ten minste een begin gemaakt dienen te worden met dataverzameling. Daarnaast vragen wij om een indicator bij schelpdierbanken die sedentair zijn gemonitord kan worden opgenomen. Het gaat hierbij om source / sink; wordt dat deel van de schelpdierbanken (in de toekomst herstelde en beschermde schelpdierbanken) beschermd dat ervoor zorgt dat de bank zichzelf in stand houdt / uitbreidt.</p>	<p>De Mariene Strategie deel 1 stelt de GMT en indicatoren vast en is leidend voor het KRM-monitoringprogramma. In deel 1 is over criterium D3C3 het volgende aangegeven: "Voor het beheer van commerciële visbestanden is het GVB, waarin doelen en maatregelen zijn vastgelegd, leidend. De doelstellingen voor MSY (GVB, D3C1 en D3C2) enerzijds en de soortspecifieke leeftijds- en grootteverdeling (D3C3) anderzijds kunnen strijdig zijn. Ook is nog onvoldoende bekend welke andere factoren, naast sterfte door visserij, van invloed kunnen zijn op de groei van vissen. ICES heeft daarom geconcludeerd dat dit criterium verdere uitwerking behoeft. Vanwege deze onduidelijkheden en de strijdigheid tussen de doelstellingen voor MSY en de soortspecifieke leeftijds- en grootteverdeling zal Nederland in dit stadium D3C3 niet implementeren".</p> <p>Met betrekking tot dataverzameling ten behoeve van voorsorteren op indicator-ontwikkeling: de verwachting is dat bestaande meetnetten toereikend zijn bij een eventuele uitwerking van D3C3.</p> <p>De in de deelzienswijze genoemde suggestie voor een indicator voor schelpdierbanken is een overweging die meegenomen kan worden bij de actualisatie van Mariene Strategie deel 1 (2024).</p>
31	<p>Descriptor 4 – Voedselwebben Criterium D4C1/D4C2: Deze indicator is in Nederland niet meegenomen en daarom ontbreekt voor D4 enige vorm van monitoringstrategie. Er moet aangewezen worden op welke termijn indicatoren en drempelwaarden verwacht worden. Het gebrek aan progressie op deze descriptor in voorgaande tranches van de KRM is zorgelijk en wij zien ook dit keer een zeer laag ambitieniveau bij LNV om grip te krijgen op dit complexe systeem. Wij dringen er dan ook op aan wel te starten met het integreren van onderzoek voor beheer van de voedselwebben in de Noordzee. Daarbij is belangrijk om niet alleen te kijken naar de lage en hoge trofische niveaus, maar ook naar de algehele soortensamenstelling en interacties binnen het ecosysteem. Doordat er geen indicator is die de (toename van) de totale mariene biodiversiteit/soortenrijkdom op het NCP meet is het noodzakelijk om D4 te ontwikkelen voor een veel nauwkeuriger en completer beeld van de gezondheid van de biodiversiteit. In de MS deel 2 staat het volgende: 'Relaties tussen D4 en andere descriptoren en metingen moeten hier worden ontwikkeld'. Dit is al mogelijk met data die al verzameld wordt, bijvoorbeeld door biomassaverhoudingen op verschillende trofische niveaus te calculeren. Absolute niveaus van primaire productie, plankton, vis- of zeevogelproductie kunnen op zichzelf geen diagnostiek</p>	<p>In de deelzienswijze wordt terecht gewezen op het belang van D4 als descriptor van de toestand van het ecosysteem. De KRM vraagt om monitoring en beoordeling in een bredere geografische context. Daarom is het voor Nederland van belang om in OSPAR gezamenlijke indicatoren te ontwikkelen. Het optuigen van een internationaal geharmoniseerde beoordeling is tijdrovend maar noodzakelijk om te komen tot een brede en geïntegreerde beoordeling.</p> <p>Momenteel zijn er relevante ontwikkelingen binnen OSPAR die nog niet rijp zijn voor de huidige actualisatie van de Mariene Strategie deel 2, maar in de toekomst mogelijk wel opgenomen kunnen worden. Zo worden de mogelijkheden verkend om indicatoren voor bijvoorbeeld het trofisch niveau van predatoren (op basis van maaginhoud en/of isotopen), interacties tussen algen en zoöplankton, en meer modelmatige inventarisaties van het voedselweb (op basis van biomassa en trofische interacties) te ontwikkelen en (ook) toe te passen in de subregio van de Noordoost Atlantische Oceaan waar de Noordzee onderdeel van uitmaakt. De in de deelzienswijze geuite zorg over de traagheid kan worden meegenomen in de Nederlandse inbreng in OSPAR. Zoals ook in de deelzienswijze is aangegeven, kunnen toekomstige indicatoren naar verwachting goeddeels gevoed worden met bestaande meetnetten, waardoor in deze periode geen meetmomenten gemist zouden worden en deze indicatoren mogelijk al snel in een historisch perspectief beoordeeld kunnen worden.</p>

Nr.	Deelzienswijze	Antwoord
	<p>zijn van GMT voor D4. Echter, veel van de gegevens die nodig zijn om verhoudingen van abundantie of productie te monitoren over een breed scala van trofische niveaus, zijn al verzameld uit visbeoordelingsonderzoeken, visserijlandingen, planktonbeoordelingsonderzoeken met behulp van b.v. de Continuous Plankton Recorder. Naar verwachting kan aan de toekomstige informatiebehoefte voor D4C1 en D4C2 worden voldaan door gebruik te maken van de monitoring voor D1 (vogels, vissen, zeezoogdieren) en D6 (benthos). Een bruikbare methode om trofische gilden te evalueren is de Marine Trophic Index. De MTI kan worden berekend op basis van de commerciële aanlandingen van geëxploiteerde soorten (d.w.z. algen, ongewervelde dieren, vissen, zeezoogdieren) en bestaande data voor niet-commerciële soorten. De temporele veranderingen in het trofische niveau van een soort of groep van soorten kunnen wijzen op progressieve veranderingen in prooien en kunnen worden gebruikt om nadelige effecten op de voedselwebstatus te benadrukken. Sommige groepen van soorten kunnen een belangrijke rol spelen in de dynamiek van het voedselweb en daardoor als indicatoren voor verandering in het systeem als geheel fungeren (b.v. haaien en roggen, zandspiering, plankton). Toproofdieren zijn belangrijke indicatoren voor de algehele werking van het voedselweb. Zij zijn representatief voor de toestand van het ecosysteem, daarom pleiten wij voor integratie van toproofdieren in D4 monitoring. Op soortniveau kunnen veranderingen in maaginhoud of isotopensamenstellingen (die het trofische niveau van voeding aangeven) ook diagnostisch zijn voor onderliggende veranderingen in het voedselweb. Informatie over trofische relaties en actuele prooien kan worden verkregen door onderzoek van het dieet van de betreffende soorten. Dieetveranderingen kunnen worden geschat door middel van isotoop-, vetzuur-, maaginhoud- en contaminantanalyses en visuele waarneming.</p>	

Nr.	Deelzienswijze	Antwoord
32	<p>Descriptor 4 – Voedselwebben Criterium D4C3: Wij vinden deze descriptor nog niet volledig. Voor D4C3 (trofische gilden) wordt evenals bij D1 verwezen naar de IBTS surveys, zoals eerder aangegeven is dit geen geschikte monitoring voor niet commerciële soorten omdat deze surveys daarvoor niet bedoeld zijn. Verder is de bestaande indicator voor grote vissen (LFI) berekend aan de hand van de kwartaalgegevens van de IBTS, die geen nauwkeurige weergave van het ecosysteem zijn maar wel gebruikt kunnen worden als een goede basis voor D4C3. Het gebruik van vislengte alleen is niet genoeg om te voldoen aan de monitoring voor D4C3. Bovendien, doordat elke historische basis voor de vis- en elasmobranche gemeenschap een getroffen staat zal vertegenwoordigen, zullen historische vislengtes nooit goede GMT representeren. Pelagische soorten zijn ondervertegenwoordigd binnen de hele MS deel 2 en dit komt naar voren in descriptor 4. Pelagische vissen kunnen een grote controle uitoefenen op de energiestromen in ecosystemen en moeten samen met hun roofdieren nauwlettend worden gevolgd. Voor zowel D1C6 als D4 moet de pelagische monitoring verder worden ontwikkeld totdat voldoende bemonstering een nauwkeurige trendmonitoring oplevert. De IBTS-methoden zijn efficiënter bij het vangen van bentische soorten zoals tong, terwijl akoestische onderzoeken, aangevuld met pelagische trawlvisserij, geschikter zijn voor pelagische soorten zoals makreel. Om die reden zou deze aanvullende methode, in combinatie met bestaande monitoring, een beter beeld van de pelagische biomassa en soortensamenstelling kunnen geven. Door de voornoemde gebreken in D4 denken wij dat populatiemetingen en -distributie moeten worden aangepakt en opgenomen vanuit andere descriptoren (D1, D3, D6, (bijvoorbeeld plankton, vissen, vogels/zoogdieren, benthos – zie hierboven) om grootteverdeling binnen gilden te bepalen. Door bestaande metingen te gebruiken en bijvoegingen te ontwikkelen kan dit descriptor waardevol informatie geven voor beleid en bepalen van GMT.</p>	<p>De Mariene Strategie deel 1 stelt de GMT en indicatoren vast en is het kader voor de Mariene Strategie deel 2. De bestaande indicator wordt ingevuld op basis van de beschikbare GVB-gegevens. Het specifiek inrichten van monitoring voor de meer zeldzame soorten zou volgens het kabinet disproportioneel hoge investeringen vergen.</p> <p>Voor criterium D4C3 is de Typische lengte (TyL) van de visgemeenschap gebruikt als indicator en berekend voor zowel de demersale als pelagische component. In deze survey (als ook andere surveys) wordt een keuze gemaakt voor een bepaald type vistuig. Door de kenmerken van het gekozen vistuig zal de samenstelling van de visgemeenschap een vertekend beeld geven. Vanwege de consistente bemonstering over de jaren mag echter aangenomen worden dat eventuele veranderingen in de samenstelling van de visgemeenschap (in dit geval de Typische lengte) op grond van de survey representatief zijn voor de veranderingen in de werkelijke visgemeenschap.</p> <p>De LFI waar in de deelzienswijze naar verwezen wordt is ook een indicator voor de groottestructuur van de visgemeenschap. Deze wordt gebruikt voor criterium D1C3. Voor de LFI is een historische waarde gekozen uit de jaren '80 omdat aangenomen wordt dat visbestanden vóór die periode duurzaam werden geëxploiteerd. Deze aanname wordt ondersteund met een toetsing van de referentiewaarde voor de LFI met historische surveys van het begin van de 20^e eeuw. Deze liet een vergelijkbare waarde zien. Voor de TyL is vooralsnog geen referentiewaarde vastgesteld. Voor de Mariene Strategie deel 2 is de uitwerking van D4C3 in de Mariene Strategie deel 1 leidend. Aan dit secundaire criterium wordt invulling gegeven met grootteverdeling in visgemeenschappen. Eventuele aanpassingen komen aan de orde bij de volgende actualisatie van de Mariene Strategie deel 1 in 2024.</p>
33	<p>Descriptor 6 – Integriteit van de zeebodem, Criterium D6C1: Voor Indicator D6C1 zijn geen drempelwaarden gedefinieerd, hetgeen zorgelijk is aangezien er ondanks dat er wel een verplichting is om een MER te maken van grote infrastructurele projecten op deze manier niet kan worden bepaald of grenswaarden overschreden worden. Wij raden u dan ook aan binnen het monitoringsprogramma een roadmap voor het verzamelen van de nodige data voor het ontwikkelen van grenswaarden op te nemen en een begin te maken met de uitvoer ervan.</p> <p>Voorts zijn wij het oneens met bepaalde aannames die gedaan worden zou het ingraven van kabels geen permanent effect hebben omdat de kabel wordt</p>	<p>De GMT van criterium D6C1 luidt: "Geen significant verlies van de natuurlijke zeebodem ten opzichte van de situatie in 2012 als gevolg van menselijke activiteiten.". Het gaat om afname van de totale oppervlakte aan natuurlijke zeebodem. Alleen in zeer uitzonderlijke gevallen zal er sprake zijn van significant verlies. In die gevallen zal er ook een diepgaand MER-traject worden ingezet. Dit was bijvoorbeeld het geval met de aanleg van de Maasvlakte 2. Er zijn geen vergelijkbare projecten voorzien tot 2024 (wanneer de Mariene Strategie deel 1 wordt geactualiseerd, en daarmee indicatoren en drempelwaarden) waardoor het vaststellen van drempelwaarden nog niet noodzakelijk zal zijn.</p> <p>Met betrekking tot de in de zienswijze gemaakte opmerking aangaande effecten van kabels: de effecten van magnetische straling is een onderwerp dat past onder toevoer van energie</p>

Nr.	Deelzienswijze	Antwoord
	<p>bedekt, dit gaat voorbij aan bijv electromagnetische velden die om kabels ontstaan die mogelijk grote effecten kunnen hebben op biotische en abiotische omstandigheden. Hier zijn studies naar gedaan. Ook wordt gesteld dat het effect van zandwinning van tijdelijke aard is, dit herkennen wij niet als absolute waarheid aangezien er geen wetenschappelijk onderbouwde basis is om dit te stellen en er nog veel kennisleemtes omtrent grootschalige zandwinning zijn.</p>	<p>(D11). In de Mariene Strategie deel 2 is hierover het volgende opgenomen: "Naast onderwatergeluid vallen ook andere vormen van energie onder descriptor D11, zoals elektromagnetische velden. Omdat criteria voor deze vormen van energie nog ontbreken, zijn hiervoor nog geen goede milieutoestand of milieudoelen geformuleerd. Wel worden al metingen gedaan als onderdeel van vergunningverlening en/of (onderzoeks)projecten. Zo kijkt Wozep ook naar effecten op het mariene milieu van elektromagnetische straling van transportkabels vanaf windturbines." Zie ook het antwoord op deelzienswijze 10. Met betrekking tot de in de zienswijze gemaakte opmerking aangaande effecten van zandwinning: deze passen onder criteria D6C3 en D6C5. In de Mariene Strategie deel 2 is hierover het volgende aangegeven: "Ook zandwinning leidt niet tot verlies zoals hier is bedoeld, maar tot een tijdelijke reductie van de habitatkwaliteit. Dit kan wél mogelijke effecten hebben op de toestand van de gemeenschappen die onder andere criteria worden beschreven (D6C3, D6C5). Naast de KRM-monitoring zal informatie voortkomend uit grote projecten bijdragen aan het vullen van kennisleemtes ten aanzien van effecten van zandwinning, zie ook het antwoord op deelzienswijze 5.</p>
34	<p>Descriptor 6 – Integriteit van de zeebodem, Criterium D6C2, D6C3, D6C4, D6C5: Specifiek voor D6C2 is de uitkomst van deze descriptor afhankelijk van de vrijwilligheid van andere landen om data te leveren. Dit is een risicovolle strategie en wij zien daarom graag een alternatief plan voor wanneer aangeleverde data onvoldoende inzicht geeft in de GMT. Wij zien hier een kans voor uitrol van het Blackbox systeem, waarvan gegevens gebruikt kunnen worden om deze descriptor te monitoren. Als minimum is inzicht nodig in de fysieke verstoring van de zeebodem in beschermde gebieden, aangevuld met VMS-gegevens van buiten beschermde gebieden. Internationale VMS-gegevens van visserij schepen kunnen namelijk wel gemonitord worden in beschermde gebieden. Deze verplichtingen zijn opgenomen in de aankomende beheerplannen. Daarnaast vragen wij Nederland nationale VMS-gegevens volledig en tijdig aan te leveren om zo een goed voorbeeld te zijn voor de overige landen. Bij bodemintegriteit in het algemeen pleiten wij voor op z'n minst verbetering bodem integriteit in de beschermde zeegebieden als onderdeel van een ecologisch coherent netwerk van beschermde zeegebieden. Buiten én binnen beschermde gebieden zou het moeten gaan om nettoverlies van oppervlak. Dus: D6C4: Geen netto verlies van de natuurlijke zeebodem ten opzichte van de situatie in 2012 als gevolg van menselijke activiteiten. D6C4: Geen netto verlies als gevolg van menselijke activiteiten van de habitats die in het kader van de KRM zijn beschreven. Juist bij deze descriptor pleiten wij voor grote gesloten wetenschappelijke referentiegebieden. Verder verzoeken wij dringend om het opnemen van het direct monitoren van actief herstel projecten. Bij het opstellen van een indicator voor herstel projecten vragen wij om te refereren naar historische bronnen</p>	<p>De analyse voor criterium D6C2 is, zoals de deelzienswijze stelt, alleen mogelijk als de nationale data hiervoor door de verschillende lidstaten vrijwillig worden aangeleverd. Dit geldt zowel voor VMS-data als alternatieven met bijvoorbeeld een blackbox-systeem. Nederland levert haar VMS-gegevens dan ook tijdig en volledig aan.</p> <p>Ten aanzien van verbetering van de bodemintegriteit in beschermde gebieden: Doelen, GMT en beschermende maatregelen worden vastgesteld in de betreffende beheerplannen voor mariene Natura 2000-gebieden (aangewezen voor habitattypen, op grond van Aanwijzingsbesluiten) die momenteel opgesteld worden en overige bodembeschermingsgebieden (Mariene Strategie deel 1 en 3). Daarin wordt ook vastgesteld dat de kwaliteit van de habitats verbeterd moet worden. In het monitoringplan wordt uitgegaan van referentiegebieden (de gesloten gebieden) om effectiviteit van maatregelen te volgen (zie criterium D6C3). De ligging en omvang van die afgesloten gebieden wordt in voorgenoemde documenten vastgelegd. Projectmonitoring, zoals van actief herstel projecten, is van tijdelijke aard en is daarom geen onderdeel van het KRM-monitoringprogramma.</p>

Nr.	Deelzinswijze	Antwoord
	om het herstelpotentieel van de Noordzee te herleiden.	
35	<p>Descriptor 7 – Hydrografische eigenschappen, Criterium D7C1 en D7C2: Wij zien de projectmatige benadering als onvoldoende. Bij deze descriptor gaat het juist over de optelsom die individuele projecten kunnen hebben op het systeem. Mogelijke verandering van hydrografische eigenschappen hangen samen met het samenspel van meerdere projecten op zee. Een zeer belangrijke factor is hierbij de uitrol van wind op zee. WOZEP onderzoekt deels ecologische effecten, maar hydrografische eigenschappen zijn nog niet geborgd. Het is niet acceptabel om op MER's te vertrouwen zonder te vermelden hoe dit precies bijdraagt aan het monitoren van GMT's in de KRM. Op dit moment wordt de ecologische monitoring van de effecten van grote infrastructuur in handen gegeven van de instanties die de vergunningen verlenen. We zouden graag zien dat hiaten in de kennis worden geïdentificeerd en binnen de KRM worden aangepakt in plaats van slechts te wijzen naar mogelijk onvolledige bestaande monitoring. Wij zien veel hiaten in kennis en monitoring die over het hoofd worden gezien met administratieve monitoring met betrekking tot deze GMT. Hierdoor kan de GMT ons inziens onvoldoende beoordeeld worden. Wij dringen daarom aan om in dit monitoringsplan in ieder geval een duidelijke koppeling aan te brengen tussen projecten en de RWS data.</p>	<p>Bij de projectmatige benadering komt bij de milieueffectrapportage ook de cumulatie van effecten aan de orde. Voor hydrografische eigenschappen (D7) is het effect van de uitrol van wind op zee van belang. In de milieueffectrapportage wordt de invloed van de windparken op de hydrografische eigenschappen (water- en sedimentbeweging, stratificatie) door middel van modelberekeningen vastgesteld. Daarnaast vindt er onderzoek plaats naar deze effecten bij een grote schaal van aanleg van windparken. De RWS-data staan ter beschikking van de projecten en worden gebruikt bij de modellering en monitoring. Wozep doet veel onderzoek naar het effect van windparken op kwetsbare soorten. Hiernaast wordt binnen Wozep door onder meer Deltares onderzoek gedaan naar ecosysteemeffecten. Hiervoor wordt met behulp van modellen onderzocht wat het effect van een aanzienlijk aantal windparken op de Noordzee is op de hydrodynamische processen. De huidige hydrodynamische modellen worden aangepast en gedraaid met een aantal testscenario's van windparken op zee om in te kunnen schatten wat de effecten zijn en hoe deze zich ruimtelijk gedragen op de Noordzee. Hiernaast wordt de doorwerking naar waterkwaliteit en voedselweb bekeken. Dit betekent dat er eind 2020/begin 2021 resultaten beschikbaar komen die gebruikt zouden kunnen worden voor de komende actualisatie van Mariene Strategie deel 1. Het onderzoek zal als deelresultaat ook aangeven waar metingen zouden moeten plaatsvinden om onder meer de fysische processen (hydrografie) te monitoren.</p>
36	<p>Descriptor 10 – Zwerfvuil, Criterium D10C1: In het ontwerp staan er verschillende strandafval monitoringsprojecten benoemd. Naast de landelijke strandafval onderzoek, bieden deze projecten waardevolle informatie over de hoeveelheden, typen, bronnen en trends van afval in zee. Wij pleiten om deze projecten toe te voegen aan het huidige landelijke meetprogramma voor strandafval. Het is zonde van overheids gelden en middelen dat resultaten op dit moment onvoldoende gekoppeld worden en niet gebruikt worden voor de toetsing van de GMT. Rivieren zijn een belangrijke route van plastic afval naar de zee. Ingeschat wordt dat er 40.000 ton afval via rivieren de Noordzee instroomt (Gebiedsagenda Noordzee 2050). Rivierafval en microplastics wordt ook benoemd in Mariene Strategie deel 1, als belangrijk aandachtspunt in het onderzoeken van bronnen van zwerfafval in het mariene gebied. In het ontwerp staat echter de monitoring van rivierafval niet opgenomen in Kaderrichtlijn Marien en ook niet in de huidige Kaderrichtlijn Water. Wij pleiten voor opname van landelijke rivier- macro afval monitoring op rivieroever volgens de rivier OSPAR methodiek ontwikkeld door Schone Rivieren1 voor effectieve bron aanpak van rivierafval en daarmee de aanpak van afval in zee. Gezien de positieve uitkomsten van de</p>	<p>Projectmonitoring is van tijdelijke aard. Daarom zijn deze metingen strikt genomen geen onderdeel van het KRM-monitoringprogramma, waarin structurele meetnetten worden opgenomen. Dat neemt niet weg dat project- en onderzoeksgegevens een belangrijke bijdrage kunnen leveren voor de beoordeling van de staat van de Noordzee in de Mariene Strategie deel 1. Daarom worden ze vermeld. Monitoring van rivierafval wordt niet expliciet door de KRM vereist. Rivieren zijn echter een belangrijke toevoer route van marien zwerfvuil. De Rijksoverheid zal de monitoring van rivierafval de komende jaren verder blijven ontwikkelen. Standaardisering en harmonisering van methoden voor het meten en beoordelen van rivierafval in Europese stroomgebieden is daarbij belangrijk. Fasering en internationale afstemming is daarbij essentieel en zal naar verwachting ook verder reiken dan alleen oeverafval. Mochten tijdens de tweede monitoringperiode geschikte, gezamenlijke monitoringmethoden worden vastgesteld dan zal Nederland die alsnog toevoegen aan het programma (bij de jaarlijkse actualisatie). Tot die tijd zullen doorlopende en kansrijke nieuwe onderzoeken worden ondersteund en wordt ook waar mogelijk al een koppeling met bronnen van plastics en effectiviteit van maatregelen binnen de stroomgebieden gelegd. Dit wordt verder in de actualisatie van het Programma van Maatregelen (Mariene Strategie deel 3, 2021) meegenomen.</p>

Nr.	Deelzienswijze	Antwoord
	<p>evaluatie van deze methodiek uitgevoerd door Rijkswaterstaat², kan hiervoor een meetprogramma worden uitgewerkt en opgenomen in actualisatie van KRM monitoringsprogramma 2020-2026. Daarnaast worden er verschillende monitoringsprojecten benoemd die informatie kunnen geven over bronnen van afval. Het probleem is echter dat er verschillende methodiek en analyse wordt toegepast. Voor macro rivieren afval is de ontwikkelde rivier OSPAR methodiek geschikt bevonden. Monitoring van afval dat wordt afgevangen door afvangsystemen die worden getest op de rivieren kan ook met deze methodiek gecategoriseerd en geanalyseerd worden. Standiseer, pak regie en harmoniseer dataverzameling van macro rivierenafval. De geschikte en bewezen methodiek is al voor handen om het monitoringsprogramma in de periode 2020- 2026 uit te breiden. Hiermee kan er cruciale informatie worden verzameld voor toetsing en effectiviteit van de KRM maatregelen voor bronaanpak van zwerfvuil en uitvoering van de Europese Richtlijn voor Single Use Plastics. Dit behoeft geen jarenlange ontwikkeling, hier kan nu mee worden gestart.</p>	<p>→ Toegevoegd in paragraaf 10.1.5: “Mochten tussentijds geschikte, gezamenlijke monitoringmethoden worden vastgesteld op basis van projectmonitoring, dan voegt Nederland deze bij de jaarlijkse actualisatie toe aan het KRM-monitoringsprogramma. Tot die tijd worden doorlopende en kansrijke onderzoeken ondersteund. Waar mogelijk wordt binnen de stroomgebieden al een koppeling gelegd met bronnen van plastics en effectiviteit van maatregelen Bij de actualisatie van het Programma van Maatregelen (Mariene Strategie deel 3, 2021) wordt dit punt meegenomen.”</p>
37	<p>Descriptor 10 – Zwerfvuil, Criterium D10C1: Het Fishing For Litter programma dat al jarenlang gefinancierd wordt door de overheid is een bron van informatie wat er op de zeebodem aan afval ligt. De monitoring van het opgeviste afval door vissers gebeurt echter niet structureel waardoor vergelijking met de zeebodem en strandafval onderzoeken lastig maakt. Standiseer de methodiek en rapporteer hierover. Hiermee kunnen bronnen van zeebodem afval beter in kaart gebracht worden en worden aangepakt. Daarnaast is er weinig informatie over waar het afval wordt opgevist. Betreft dit in de ICES kwadranten? Wij adviseren om dit nader te onderzoeken.</p>	<p>Bij het opstellen van het KRM-monitoringsprogramma is gekeken naar het gebruik van aanvullende methoden, waaronder het <i>Fishing For Litter</i>-programma. De huidige methodiek om zwerfafval op de bodem te monitoren is internationaal afgestemd (OSPAR) en gestandaardiseerd. Voor deze monitoring wordt gebruik gemaakt van afval dat bij de IBTS-bestandsopnamen wordt waargenomen, waarbij jaarlijks per ICES- vak wordt bemonsterd. De ontwikkeling van een alternatieve methode is een langdurig traject, omdat de meetinspanning en verschillen als gevolg van de gebruikte vistechieken (zoals locatie, gebruikt vistuig, snelheid) in beeld moeten zijn. Van het <i>Fishing For Litter</i>-programma zijn deze gegevens bijvoorbeeld onbekend. Voorts is internationale afstemming belangrijk (zie ook het antwoord op deelzienswijze 42). Om deze redenen is voor de huidige methode gekozen en lijkt de haalbaarheid om op basis van het <i>Fishing For Litter</i>-programma nieuwe monitoring te ontwikkelen vooralsnog beperkt. Wel kan het programma nuttige, indicatieve inzichten geven in de hoeveelheid zwerfafval op de zeebodem en de samenstelling daarvan.</p> <p>→ Hierover is een passage opgenomen in paragraaf 10.1.5; “Samenwerking en ontwikkelingen.”</p>
38	<p>Descriptor 10 – Zwerfvuil, Criterium D10C3: Zoals bij D10C1 aangegeven, pleiten voor we voor macro rivierafval monitoring. Er is op dit moment geen indicator voor drijvend afval in rivieren en aanwezigheid van plastic in rivier diersoorten. Hoewel er veel onderzoek is gedaan naar de gevolgen van afval in het mariene ecosysteem, is er beperkte wetenschappelijke ecologische kennis over het effect van zwerfafval in de riviersystemen wereldwijd, ook in Nederland. Het is noodzakelijk dat er meer onderzoek wordt gedaan naar de ecologische effecten van</p>	<p>Ten aanzien van riviermonitoring wordt verwezen naar het antwoord op deelzienswijze 36. Met betrekking tot de ecologische impact van zwerfafval in rivieren wordt verwezen naar de kennisagenda die zal worden opgesteld voor de actualisatie van de Mariene Strategie deel 3, 2021.</p>

Nr.	Deelzienswijze	Antwoord
	zwerfafval in de Nederlandse delta, in het bijzonder van impacts van zwerfafval voor diersoorten in het riviergebied.	
39	<p>Descriptor 11 – Toevoer van energie: onderwatergeluid, Criterium D11C1, D11C2: Over het algemeen zijn wij tevreden met de ontwikkelingen voor deze descriptor. We hebben echter aantal zeer belangrijke elementen die momenteel missen. Wij graag zien dat er ingezet wordt op de vermindering van menselijk onderwatergeluid, omdat effecten hiervan zichtbaar zijn in het gehele ecosysteem. Monitoring op ruimtelijk niveau lijkt ons dan ook essentieel.</p> <p>Wat betreft impulsgeluiden (D11C1) zien wij metingen als noodzakelijk om data te kunnen valideren en (onder)schatting te corrigeren. Zeker aangezien sommige landen moeite lijken te hebben met het rapporteren.</p> <p>Verder ligt de verantwoordelijkheid van het monitoren van impulsgeluiden vooral bij vergunningen en MER's. De effecten op ecosysteem niveau zijn daardoor moeilijk in kaart te brengen en zijn beperkt als monitoring op lange termijn. Het KRM-monitoringsprogramma biedt wat ons betreft uitstekende mogelijkheden om effecten op ecosysteem-niveau (inclusief soorten) te beoordelen. We zijn benieuwd of dit terugkomt in het Nederlandse voorstel voor de beoordelingsmethode.</p> <p>Wij begrepen dat er momenteel een 'GES-tool' in ontwikkeling is. We onderstrepen het belang en de urgentie van een hulpmiddel om de resultaten van de monitoring te kunnen beoordelen en maatregelen te ontwikkelen. Daarbij dient rekening te worden gehouden met meer soorten dan bruinvis, want er zijn veel bewezen effecten van geluid op organismen zoals vissen en ongewervelde dieren. De koppeling met descriptor D1 en D4 is hier uiterst belangrijk. Voor zo ver bij ons bekend is er momenteel zeer weinig data die gebruikt kan worden voor een dergelijke beoordeling. Wij dringen er dan ook op aan om dit monitoringsprogramma zo in te richten dat in de data behoefte voor een betrouwbare beoordeling voorzien kan worden.</p> <p>De verstoring van dieren zou beter gekwantificeerd moeten worden. Veel diersoorten ondervinden geen directe afname van de populatie als gevolg van geluidsverstoring, maar vertonen wel ander gedrag als gevolg van onderwatergeluid. Daarbij kunnen niet alle dieren zich van bronnen van verstoring verwijderen, maar kunnen nog steeds nadelige gevolgen ondervinden. Zo zijn er in de UK vermoedens tussen de afwezigheid van schelpdierbanken nabij drukke scheepvaartroutes (zie bijvoorbeeld dit BBC artikel op basis van Wale et al 2019). Het is dus essentieel dat rekening wordt gehouden met gedragsreacties in de gehele voedselketen om GMT te garanderen. Voor D11C2 geldt dat continu geluid momenteel met</p>	<p>Het valideren van de geluidsbelasting veroorzaakt door impulsieve bronnen vindt plaats in projectmatige studies en is geen onderdeel van het KRM-monitoringsprogramma. Er wordt veel aandacht besteed aan deze validatie in het kader van de vergunningen voor activiteiten, zoals de aanleg van windmolenparken of seismische surveys.</p> <p>De beoordeling van impulsgeluid en de evaluatie van effecten wordt gebaseerd op de methode die in het programma Kader Ecologie en Cumulatie is ontwikkeld en is aangepast voor de KRM-beoordeling op ecosysteemniveau. Hiervoor wordt gekeken naar meerdere indicatieve soorten dan alleen de bruinvis, zie ook het antwoord op deelzienswijze 6.</p> <p>Naast het monitoringprogramma voor de KRM zijn er onderzoeken (in binnen- en buitenland) naar de effecten (verstoringen) van onderwatergeluid op het mariene milieu. Waar mogelijk worden deze onderzoeken gevolgd en ondersteund door bijvoorbeeld Wozep en NWO.</p> <p>Er wordt gestreefd naar een zo compleet mogelijk beeld van alle bronnen van onderwatergeluid. Hierbij wordt een inschatting gemaakt van de bronniveaus en worden de meest relevante bronnen meegenomen.</p> <p>Voor continu geluid worden meerdere percentielen van het geluidsniveau bepaald. Dit geeft een completer beeld van het geluid dan alleen het gemiddelde of de mediaan. De monitoring van continu geluid is gericht op geluidsniveaus over langere periodes en niet op pieken.</p> <p>Voor recreatieve scheepvaart wordt verwezen naar het antwoord op deelzienswijze 14.</p> <p>Resultaten uit het KRM-monitoringsprogramma dragen bij aan de actualisatie van de Mariene Strategie deel 3, 2021. Op dit moment zijn de voorbereidingen hiervoor gestart. De genoemde suggesties in de deelzienswijze lopen hier nog op vooruit.</p> <p>Voor de monitoring van elektromagnetische velden wordt verwezen naar het antwoord bij deelzienswijze 10.</p>

Nr.	Deelzienswijze	Antwoord
	<p>name gemonitord wordt op basis van schepen met AIS en VMS systemen. Kleinere schepen en recreatieve scheepvaart zijn echter ook een belangrijke bron van (met name hoog frequent) onderwatergeluid. Wij zien het dan ook als noodzakelijk om deze bronnen te integreren in de monitoring van continu onderwatergeluid. Daarbij veroorzaken ook de activiteiten van schepen continue geluiden, zoals: dieptemeters, baggeren en zandwinning. Om een compleet beeld te krijgen van continue onderwatergeluid verzoeken wij om deze tevens op te nemen in het monitoringsplan.</p> <p>Bij het monitoren van geluid vragen wij om niet alleen het gemiddelde of de mediaan, maar ook pieken te rapporteren.</p> <p>Verder zien wij graag een koppeling tussen monitoring en maatregelen die betrekking hebben op onderwatergeluid. Bijvoorbeeld het monitoren van het geluid op scheepsmotoren (op hun rompen), het monitoren van de effecten van betere technologie (dit speelt ook een rol bij impulsgeluid) en volgens het voorzorgsprincipe moeten BAT (Best available technology) en BEP (Best Environmental Practice) in de KRM worden ingevoerd. Zo zien wij ook kansen voor 'bufferzones' rond ecologisch belangrijke gebieden (N2000) gebieden. Monitoring en minimalisering van geluid rond deze habitats is van belang voor de kwaliteit van de leefomgeving van soorten.</p> <p>Als laatste ontbreekt momenteel het monitoren van elektromagnetische velden. Daarom dringen wij aan om op z'n minst mogelijke elektromagnetische bronnen (zoals kabels) administratief te monitoren en daarvan een overzicht te creëren.</p>	
40	<p>Overkoepelende opmerkingen: Monitoringsprogramma kan op veel punten niet beoordelen of GMT gehaald wordt Na 10 jaar implementatie van de KRM is voor veel descriptoren de GMT nog niet behaald en is dit monitoringsprogramma niet in staat om te beoordelen of de GMT gehaald wordt. Dit terwijl de Noordzee wordt geconfronteerd met toenemende antropogene druk als gevolg van grootschalige ontwikkelingen in de komende jaren. De herziening van het monitoringprogramma biedt de kans te starten met het verzamelen van data voor descriptoren waar nu nog geen indicatoren voor bepaald kunnen worden of waar geen volledig beeld voor verkregen kan worden voor het bepalen van de GMT. Dit nu wederom uitstellen zou een nog grotere vertraging betekenen bij het behalen voor essentiële doelen voor de Noordzee.</p>	<p>Het kabinet is van mening dat het KRM-monitoringsprogramma toereikend is om de voortgang richting GMT te kunnen bepalen: met de opgenomen aanvullingen kunnen de vastgestelde indicatoren van de elf descriptoren beoordeeld worden, met uitzondering van sommige onderdelen onder biodiversiteit (D1: incidentele bijvangst, pelagische habitats, inktvissen, haaien en roggen). Daarbij is in de Mariene Strategie deel 2 aangegeven hoe deze lacunes ingevuld gaan worden. Ook in gevallen waar een indicator nog ontbreekt, bestaan in veel gevallen operationele meetnetten die naar verwachting toereikend zullen zijn voor de toekomstige indicator.</p> <p>Voor de komende beoordeling van de Noordzee (Mariene Strategie deel 1, 2024) zal naast de KRM-metnetten gebruik gemaakt kunnen worden van onderzoeksmetingen die in nationaal verband zijn verzameld, waarvan Wozep een belangrijke is, en de uitwerking van het mogelijke Onderhandelaarsakkoord voor de Noordzee.</p>

Nr.	Deelzienswijze	Antwoord
41	<p>Overkoepelende opmerkingen: Wij missen een integrale benadering, de samenhang tussen descriptoren</p> <p>Een van de grootste hiaten in het monitoringsprogramma is er een die vaak in de KRM is vastgesteld, maar nooit is aangepakt: de samenhang tussen factoren. Noodzakelijk is dat de descriptoren samenkomen om cumulatieve, synergetische en ecosysteem brede effecten te monitoren (in MS 3 2012-2020 7.3 staat wel dat dit in ontwikkeling is maar in dit plan is het niet te vinden). Een geïntegreerde aanpak is essentieel in het monitoren van de gezondheid van het mariene ecosysteem en daaraan lijkt in dit plan aan voorbij te gaan. De data die nu voor bepaalde descriptoren verzameld wordt (b.v. abiotische factoren) zou nu al kunnen worden gebruikt voor een opschaling naar een bredere benadering. Een voorbeeld hiervan is Voedselwebben (D4) hiervoor wordt nog altijd gedefinieerd als een grote kennislacune waar geen indicatoren voor kunnen worden bepaald, en er is geen stappenplan om dit aan te pakken. Echter wordt er wel al informatie over onder andere descriptoren die gebruikt kan worden in modellering van voedselweb interacties. De effecten op biotische veranderingen in het ecosysteem zouden moeten samenkomen in D4 met data die verzameld wordt bij descriptoren D1, D2, D3, en D6. Dit zou nog altijd een incompleet beeld geven maar wel een verbetering ten opzichte van de huidige situatie waarin er geen enkele informatie beschikbaar is ten behoeve van deze descriptor.</p> <p>Uiteindelijk zal juist de samenhang tussen de descriptoren faciliteren dat ecologische processen, soorten en leefgebieden de ruimte krijgen om te herstellen en GMT te behalen. Daarom is het bijvoorbeeld bij habitats en soorten van belang om te kijken naar de opstelsom van drukfactoren en de verbinding en toegankelijkheid van leefgebieden. In het geval van soorten is het ook belangrijk om niet alleen naar aantallen te kijken maar ook naar factoren zoals biomassaaliteit, soortenrijkdom en gezonde, productieve populaties daarbinnen. Daarbij hoort monitoring en beheer op populatiestructuur; grootte, leeftijd, sexe-verdeling én ruimtelijke verspreiding. Wij verzoeken om actief herstel van soorten en leefgebieden expliciet mee te nemen. Historische bronnen kunnen geraadpleegd worden om kansen voor herstellend potentieel voor gebieden en soorten binnen de GMT te formuleren, wat cruciaal is gezien het 'shifting baseline syndroom'. In deze context pleiten wij tevens voor grote gesloten wetenschappelijke referentiegebieden om ecologisch potentieel te kunnen doorgronden en effecten van gebruik te kunnen staven. Descriptoren zonder indicatoren hebben wel data behoefte. In onze eerder communicatie hebben wij al aangegeven dat wij het een gemis vinden dat het monitoringsplan zich</p>	<p>De samenhang tussen indicatoren en de betekenis van resultaten en integrale benadering die in de deelzienswijze worden benoemd zijn onderdeel van de Mariene Strategie deel 1 en onderzoeken. Voor het KRM-monitoringsprogramma is de uitwerking van het Commissiebesluit 2017/848/EU in de Mariene Strategie deel 1 leidend. Hier wordt uitgegaan van descriptoren en criteria. In sommige criteria komt die samenhang terug, bijvoorbeeld bij Voedselwebben (D4). Zoals in de deelzienswijze ook wordt aangegeven bestaan er al relevante meetnetten die hier invulling aan kunnen geven (zie ook het antwoord bij deelzienswijze 42). Zodra nu ontbrekende indicatoren uitgekristalliseerd zijn, kunnen de meetnetten die nodig zijn om deze te kunnen evalueren in het KRM-monitoringsprogramma worden opgenomen, indien dit nog niet het geval is. Dit kan bij de jaarlijkse actualisatie. Voor de uitvoering van de metingen maakt dit geen verschil, aangezien het dan naar verwachting om bestaande meetnetten gaat.</p> <p>In de deelzienswijze wordt aangegeven dat het bij habitats en soorten van belang is om te kijken naar de optelsom van drukfactoren en de verbinding en toegankelijkheid van leefgebieden. Bij bentische habitats is met de BISI-indicator expliciet rekening gehouden met het kunnen herleiden van (effecten van) drukfactoren (criterium D6C3). Ten aanzien van leefgebieden: zie het antwoord op deelzienswijze 25.</p> <p>In de deelzienswijze wordt gesteld dat er bij soorten naast aantallen ook gekeken zou moeten worden naar 'biomassaaliteit', soortenrijkdom en gezonde, productieve populaties daarbinnen, en dat daarbij monitoring van populatiestructuur (grootte, leeftijd, sexe-verdeling) en ruimtelijke verspreiding hoort. Dit zijn aspecten die goeddeels terugkomen in het monitoringprogramma: zo komt soortenrijkdom terug bij bentische en pelagische habitats (D6 en D1C6) en demografische kenmerken bij D1C3 (zeehonden, vogels, vissen).</p>

Nr.	Deelzinswijze	Antwoord
	uitsluitend richt op de onder KRM deel 1 benoemde indicatoren. Deze keuze houdt in dat de kans groot is dat bij de volgende herziening van deel 3 en deel 1 nog altijd geen progressie gemaakt kan worden met het instellen van indicatoren omdat het ontbreekt aan de basale data die nodig is om concrete doelen te definiëren. Wij raden u dan ook ten eerste aan wel al met dataverzameling en monitoring te starten met het doel daar in de volgende KRM deel 1 herziening indicatoren voor te kunnen definiëren.	
42	<p>Overkoepelende opmerkingen: Internationale samenwerking geen reden tot uitstel</p> <p>Internationale samenwerking zou geen reden moeten zijn voor uitstel van monitoring en het ontwikkelen van drempels en indicatoren. Essentieel is dat elke descriptor duidelijke meetbare informatie bevat om te voldoen aan de vereisten van de KRM en GMT, of daartoe nu internationaal wordt samengewerkt of niet. Hoewel wij erkennen dat internationaal de voorkeur geniet boven nationaal voor werk in het mariene ecosysteem, menen wij dat het altijd nog beter om op korte termijn op nationaal niveau te beginnen, om vervolgens andere landen in de gelegenheid te stellen de aanpak te wijzigen, aan te vullen of op te volgen. Er kan bijvoorbeeld wel worden gewerkt met gestandaardiseerde methoden die nadien voor meer landen toepasbaar zijn. Zo wordt in ieder geval gestart met het verzamelen van data en kan bij de volgende deel 1 herziening op basis van kennis een start worden gemaakt met het definiëren van indicatoren.</p>	<p>Regionale samenwerking is een vereiste vanuit de KRM, mede vanwege het grensoverschrijdende karakter van zowel ecologie (mobiele soorten) als drukfactoren.</p> <p>Het gebruik van overeengekomen standaarden, methodieken en indicatoren draagt bij aan een eenduidige beoordeling van de staat van het mariene milieu op regionale schaal.</p> <p>Voor de meeste criteria zijn inmiddels indicatoren vastgesteld. Bij ontbrekende indicatoren zijn er in een aantal gevallen al wel meetnetten operationeel die naar verwachting toereikend zijn voor invulling van de nog te ontwikkelen indicatoren. Dit geldt bijvoorbeeld voor voedselwebben (D4). Voor het vullen van de monitoringlacune van incidentele bijvangsten zijn internationale samenwerking en samenwerking met de visserij-sector essentieel. Bij pelagische habitats (D1C6) betreft het een complex onderwerp waar meetnetten voor bestaan, maar uitbreiding nodig is. Uit het verleden is gebleken dat het bereiken van coherentie tussen landen eenvoudiger is en meer kans van slagen heeft als landen een gezamenlijke aanpak ontwikkelen. Bestaande nationale meetnetten vervangen door internationale meetnetten is lastiger vanwege het belang dat elk land hecht aan zijn eigen methodiek. Dit bemoeilijkt de totstandkoming van internationale meetnetten. Omdat Nederland vooruitgang belangrijk vindt, vervult zij een trekkersrol bij onderwatergeluid (D11), microafval (D10C2) en chlorofyl a (D5C2).</p>
43	<p>Overkoepelende opmerkingen: Monitoring moet flexibel en aanpasbaar blijven om zo doeltreffend mogelijk te zijn (identificeer verantwoordelijke partijen in plan)</p> <p>In dit plan missen wij ook een strategie voor het incorporeren voor reeds genomen of nog te nemen maatregelen en beleid. Dit is bijvoorbeeld ook van belang in het kader van de beheerplannen die momenteel opgesteld worden. De vraag die wij hier stellen is wie er verantwoordelijk is voor de data-analyse en onderzoek. Elke richtlijn kent een andere organisatie die verantwoordelijk is voor het verzamelen van gegevens en er zijn geen richtlijnen bij ons bekend over hoe deze samen gebracht dienen te worden en hoe hiaten in de monitoring aan het licht komen. Het is ons inziens belangrijk behoeften te identificeren en in kaart te brengen hoe deze gegevens alsnog kunnen worden meegenomen. De KRM is eerder genoemd als middel om overkoepelende ecologische randvoorwaarden te beschrijven voor alle andere beleidskaders. Wij vinden dan ook dat de KRM</p>	<p>Bij voorkeur worden meetnetten zo weinig mogelijk aangepast. Dit ter bevordering van langjarige meetreeksen, en daarmee de zeggingskracht van de resultaten. Wel wordt het KRM-monitoringprogramma jaarlijks bijgesteld om noodzakelijke aanpassingen te kunnen doen (zie hoofdstuk 5).</p> <p>Verantwoordelijke partijen zijn in het KRM-monitoringprogramma omschreven in hoofdstuk 5 en in de factsheets in Bijlage VII. Het Rijk is verantwoordelijk voor de uitvoering van het mariene milieubeleid. De Rijksoverheid werkt onderling nauw samen om coherentie en samenhang te borgen tussen de verschillende dossiers en richtlijnen die bijdragen aan het verbeteren van het mariene ecosysteem. In die onderlinge samenwerking komen ook hiaten aan het licht.</p> <p>Met betrekking tot het Noordzeeakkoord is het volgende aangegeven in de Mariene Strategie deel 2: "Zodra het Noordzeeakkoord is gesloten zullen eventuele aanvullingen op basis van het Noordzeeakkoord worden opgenomen. Wanneer het moment waarop een Noordzeeakkoord wordt bereikt niet past in de planning van de verplichte rapportage aan de Europese Commissie, zullen de afspraken een plaats krijgen in de jaarlijkse update van het KRM-monitoringprogramma."</p>

Nr.	Deelzienswijze	Antwoord
	<p>actief geïncorporeerd moet worden in de andere trajecten, en als basis moet dienen voor verdere beslissingen.</p> <p>Dit is zeker van belang bij de monitoringsopgave binnen het Noordzee Akkoord (NZA), als onderdeel van dit akkoord zal naar verwachting een groot onderzoeksbudget beschikbaar komen om fundamenteel onderzoek naar het Noordzee ecosysteem te doen met het doel de antropogene effecten beter te kunnen duiden. Het zou een gemiste kans zijn als de monitoringsbehoefte binnen de KRM niet aansluit op het onderzoek uitgevoerd op grond van het NZA.</p>	
44	<p>Overkoepelende opmerkingen: Kennislacunes worden doorgeschoven uit voorgaande plannen</p> <p>Wij constateren dat meerdere van de lacunes in het plan van MS2 worden doorgeschoven naar de volgende MS1 (2024). In dat geval verwachten wij de toepassing van het voorzorgsbeginsel en daarnaast een geschikt plan en tijdschema voor verdere ontwikkelingen. Als er geen indicator/drempel bestaat is het van belang om deze lacune niet alleen te identificeren maar ook om een actieplan op te zetten om kennis te accumuleren en de GMT te bereiken. Een dergelijke proactieve instelling vermijdt jaren van vertraging. Wij zien graag een plan inclusief tijdschema in MS2 als bijlage voor verantwoording om een indicator/drempel vast te stellen wanneer deze ontbreekt. Verder is het belangrijk om de lacunes mee te nemen in de toekomstige planning van M1 2024 zodat ze niet vergeten worden. Bijv.) D6 'Effecten van zandwinning en cumulatieve effecten van meerdere kleine projecten (inclusief kabels) op habitatverlies worden onderschat.' Dit stond al in M3 2012-2020 maar er is tot op heden geen monitoring opgezet.</p>	<p>Alle primaire criteria zijn geadresseerd in de Mariene Strategie deel 2. Een groot deel hiervan is nader uitgewerkt in indicatoren en drempelwaarden. Deze zijn onderdeel van de Mariene Strategie deel 1 en zijn daarin vastgesteld. Er wordt gewerkt aan ontbrekende drempelwaarden en indicatoren. In Bijlagen III en VII is aangegeven voor welke criteria deze nog volop in ontwikkeling zijn. Wanneer een indicatie van de beschikbaarheid van de indicatoren en drempelwaarden bekend is, dan is dit aangegeven. Nederland zet daarbij in op internationale samenwerking (onder andere via OSPAR en Europese projecten) om tot coherente monitoring te komen.</p>
45	<p>Descriptor 10 – Zwerfvuil: Echter de monitoring van rivierenafval is niet opgenomen in Kaderrichtlijn Marien en ook niet in de huidige Kaderrichtlijn Water. Er is dus geen wettelijke verplichting.</p> <p>Wij pleiten voor opname van landelijke rivierafval monitoring op oevers in het stroomgebied van de Rijn en de Maas, Schelde en de Eems volgens de rivier OSPAR methodiek ontwikkeld door Schone Rivieren voor effectieve bron aanpak van rivierenafval en daarmee de aanpak van afval in zee. Dit zijn onze argumenten:</p> <ol style="list-style-type: none"> 1) Meten is weten 2) Uitbreiding van het monitoringprogramma is noodzakelijk voor effectieve bron aanpak van zwerfafval in zee en in rivieren 3) Het ontwikkelde rivier OSPAR protocol is bewezen zeer geschikt voor het karakteriseren van het type en de samenstelling van zwerfafval op rivieroevers. 	<p>Zie de antwoorden op deelzienswijzen 36 en 38.</p>

Kennisgeving ontwerp van de actualisatie van Mariene Strategie deel 2

Van vrijdag 3 april tot en met donderdag 14 mei 2020 kunt u een zienswijze geven over het ontwerp van de actualisatie van Mariene Strategie deel 2. In deze kennisgeving leest u hoe u dat kunt doen.

De Europese Kaderrichtlijn Mariene Strategie (KRM) verplicht de lidstaten van de Europese Unie om hun zeeën schoner en gezonder te maken. Nederland stelt daarom voor het Nederlandse deel van de Noordzee periodiek een Mariene Strategie op.

De Mariene Strategie bestaat uit drie delen. Het monitoringprogramma vormt deel 2 van de Mariene Strategie voor het Nederlandse deel van de Noordzee. Dit KRM-monitoringprogramma beschrijft de onderwerpen die gemonitord zullen worden, waaronder biodiversiteit, zeebodintegriteit, vervuiling, marien zwerfvuil en onderwatergeluid, en de manier waarop die monitoring plaatsvindt.

De KRM schrijft voor dat het monitoringprogramma elke zes jaar wordt geactualiseerd. Dit betekent dat in 2020 de actualisatie moet plaatsvinden van het monitoringprogramma uit 2014. Na vaststelling wordt dit geactualiseerde monitoringprogramma aan de Europese Commissie gerapporteerd.

UW ZIENSWIJZE IS WELKOM

Een zienswijze indienen kan op 3 manieren. U ontvangt altijd een ontvangstbevestiging.

DIGITAAL

Bij voorkeur ontvangen wij uw zienswijze via: www.platformparticipatie.nl/marienestrategie. U kunt vanaf 3 april 2020 een zienswijze indienen.

MONDELING

Bel tijdens kantooruren via telefoonnummer 070 456 89 99.

POST

Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat, Directie Participatie o.v.v. Mariene Strategie deel 2 Postbus 20901, 2500 EX Den Haag

Rijksoverheid

STUKKEN BEKIJKEN

Alle documenten staan vanaf 3 april 2020 op: www.platformparticipatie.nl/marienestrategie. Op papier kunt u de stukken van vrijdag 3 april tot en met donderdag 14 mei 2020 tijdens reguliere openingstijden bekijken bij:

- Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat, Rijnstraat 8, Den Haag (alleen op afspraak, telefoon 070 456 89 99).
- Daarnaast zijn de stukken op alle provinciehuizen in Nederland in te zien.

In verband met de kabinetsmaatregelen ter bestrijding van het Coronavirus COVID-19 kan het voorkomen dat de inzagelocaties niet of beperkt open zijn. Houdt hier rekening mee en neem vooraf telefonisch contact op met de locatie.

VERVOLG

De zienswijzen worden beantwoord in een nota van antwoord. Deze nota wordt bekendgemaakt als de Mariene Strategie deel 2 is vastgesteld.

De huidige planning hiervoor is medio 2020. Heeft u een zienswijze ingediend, dan wordt u hierover door de directie Participatie van het ministerie van Infrastructuur en Waterstaat geïnformeerd.

INFORMATIE

Meer informatie op: www.platformparticipatie.nl/marienestrategie. Vragen over de procedure? Bel via telefoonnummer 070 456 89 99 (directie Participatie van het ministerie van Infrastructuur en Waterstaat).

Inhoudelijke vragen over het project?

Bel via telefoonnummer 06 52 74 00 36 of 06 52 74 00 37 (secretariaat Marien en Internationaal Waterbeleid van het ministerie van Infrastructuur en Waterstaat).

II Afkortingen

BISI	Benthische Indicator Soorten Index
CBS	Centraal Bureau voor de Statistiek
CPR	Continuous Plankton Recorder
DCF	EU Data Collection Framework
EU	Europese Unie
EMV	Elektromagnetische velden
CERES	Climate change and European aquatic RESources
GVB	Gemeenschappelijk Visserijbeleid
GMT	Goede milieutoestand
IBTS	International Bottom Trawl Survey
ICES	International Council for the Exploration of the Sea
IMO	International Maritime Organisation
KEC	Kader Ecologie en Cumulatie
KRM	Kaderrichtlijn Mariene Strategie
LFI	Large Fish Indicator
MER	Milieueffectrapport of Milieueffectrapportage
MSY	Maximum Sustainable Yield (maximale duurzame oogst)
MWTL	Monitoring Waterstaatkundige Toestand des Lands (meetnet Rijkswaterstaat)
NIS	Niet-inheemse soorten
NWO	Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek
OSPAR	Verdrag inzake de bescherming van het mariene milieu in het noordoostelijk deel van de Atlantische Oceaan
RWS	Rijkswaterstaat
TAC	Total allowable catches
TyL	Typische lengte van de visgemeenschap
VMS	EU-Vessel Monitoring System
VR	Vogelrichtlijn
Wozep	Windenergie op zee ecologisch programma

III Ambtshalve wijzigingen

Onderdeel	Onderwerp	Wijziging
Alle	n.v.t.	In de gehele Mariene Strategie deel 2 zijn kleine verbeteringen aan tekst en vormgeving toegepast. Bij tekstuele verbeteringen ging het om redactionele aanpassingen, verhelderingen of actualiseringen.
Factsheets, algemeen	Planning ontwikkeling GMT, indicatoren, drempelwaarden	In een aantal gevallen zijn GMT, indicatoren en/of drempelwaarden nog niet vastgesteld. Dit gebeurt in de Mariene Strategie deel 1. Daar waar dit mogelijk is en nog niet in het Ontwerp benoemd, is een indicatie gegeven wanneer deze naar verwachting ontwikkeld zijn. Dit is het geval bij D1C1 Incidentele bijvangsten (GMT), D6C1/D6C4 Omvang fysiek verlies van zeebodem/habitats (drempelwaarden) en D11C1 Impulsgeluid (drempelwaarden).
Factsheets, par. 1.4	Standpunt over Nederlandse inzet t.a.v. frequentie bruinvis-tellingen in de regio (SCANS)	Toegevoegd: "Ook Nederland is voorstander van een verhoging van de telfrequentie naar eens per zes jaar, omdat dit de tijdsspanne verkort waarover een populatieschatting en trend in de regio kunnen worden bepaald én omdat deze frequentie in de pas loopt met de EU-rapportage voor KRM en HR."
Factsheets, par. 1.6	Uitbreiding ruimtelijke dekking vogeltellingen in kustzone	Oorspronkelijk zou de uitbreiding van de kusttelling een verfijning van het zigzagpatroon zijn. Dit blijkt in de praktijk lastig uitvoerbaar. RWS, de uitvoerende partij en CBS zijn een alternatief patroon ('kustdwars') overeengekomen, dat vergelijkbaar betrouwbare resultaten oplevert. De tekst is hierop aangepast, evenals het kaartje met het vliegpatroon (fig. 1.6.1).